

Razprave

Pregledni znanstveni članek (1.02)

Bogoslovni vestnik 77 (2017) 1,7–38

UDK: 272-9(497.4)“19“

Besedilo prejeto: 4/2017; sprejeto: 5/2017

*Bogdan Kolar****Regens nuntiaturae* mons. Joseph Patrick Hurley in katoliška Cerkev v Sloveniji**

Povzetek: Po spremembi politične ureditve v Jugoslaviji s koncem druge svetovne vojne je bilo treba urediti tudi vprašanje odnosov s Svetim sedežem. Jugoslovanske oblasti so iskale priznanje Svetega sedeža, pri tem pa so imele pred očmi mednarodni pomen takšne odločitve. Papež Pij XII. je kot svojega osebnega poslanca v Jugoslaviji imenoval ameriškega škofa mons. Josepha P. Hurleyja, ki se je enoumno postavil na stran katoliške Cerkve in ni opravičil pričakovanj državnih oblasti. Zato so kmalu nastale napetosti, ki so povzročile, da je po dobrih treh letih zapustil državo. Predtem je rešil vprašanje imenovanja nekaterih škofov, tudi v obeh slovenskih škofijah, uredil cerkvene strukture in se tudi drugače zavzel za pravice Cerkve proti prevelikemu poseganju države na cerkveno področje. Katoliški škofje so v njem našli močnega podpiratelja in vez s Svetim sedežem. Stike z njim so ohranili še po njegovi vrnitvi na sedež sv. Avguština na Floridi.

Gljučne besede: mons. Joseph P. Hurley (1894–1967), papež Pij XII. (1876–1958), katoliška Cerkev, Slovenija

***Abstract: Regens Nuntiaturae* Mons. Joseph Patrick Hurley and the Catholic Church in Slovenia**

Due to the change of the political system in Yugoslavia after the end of World War II it was necessary to find a new settlement of the relations between the state and the Holy See. The Yugoslav authorities were trying to be recognized by the Holy See, considering above all the international meaning of such a decision. Pope Pius XII appointed as his personal envoy in Yugoslavia the American Bishop mons. Joseph P. Hurley, who undoubtedly sided the Catholic community and did not meet the aspirations of the state authorities. Very soon tensions arose causing his departure after nearly three years. Before that he resolved the questions of bishops' appointments in some dioceses, including the two Slovenian ones, reorganized the Church structures, and supported the Church rights in front of the excessive state interferences in the Church affairs. The Catholic Bishops found in him a decisive supporter and a tie with the Holy See. They remained in touch with him after his return to the see of St. Augustine, Florida.

Key words: Mons. Joseph P. Hurley (1894–1967), Pope Pius XII. (1876–1958), Catholic Church, Slovenia

1. Uvod

Izvirno zgodovinsko delo *Vatican Secret Diplomacy. Joseph P. Hurley and Pope Pius XII*, ki ga je pripravil Charles R. Gallagher (2008), je umestilo nadškofa J. P. Hurleyja (1894–1967) v najširši okvir delovanja Svetega sedeža ob koncu prve polovice 20. stoletja. Razprava, ki v prostoru, kjer je mons. Hurley deloval, ni prinesla večjega odmeva, je posvetila osrednji poudarek pregledu osebnih odnosov med mons. J. P. Hurleyjem in kardinalom Eugeniem Pacelijem, najprej državnim tajnikom in nato voditeljem Cerkve. Poleg Hurleyjevega biografskega orisa je besedilo v veliki meri namenjeno pregledu ravnanja ameriškega škofa v okviru odnosov med Svetim sedežem in komunističnim blokom, ki se je oblikoval v Vzhodni Evropi. Vanj je vstopila tudi Jugoslavija in kot njen sestavni del Slovenija. V Jugoslaviji so prihod mons. Hurleyja razumeli kot nastop nuncijskega in so ga tako tudi naslavljali (enako velja za cerkvene kroge). V Beogradu je bila nunciatura, na katero so gledali kot na diplomatsko predstavništvo Svetega sedeža. Le redki so razumeli razliko v pristojnostih, ki jih je svojemu osebnemu odposlancu dal Pij XII. s tem, ko ga je poslal v Jugoslavijo z nazivom *regens nuntiaturae apostolicae* in ne kot polnopravnega apostolskega nuncijskega. Vodstvo Cerkve na Slovenskem je v njem našlo pomoč, ko so urejali odnose med državo in Cerkvijo in pri posredovanju v pomembnih vprašanih notranje cerkvene narave. Mons. Hurley je uredil vse postopke, da sta bila leta 1946 imenovana pomožna škofa v Ljubljani in v Mariboru, in se lotil cerkvene ureditve v zahodnem delu Slovenije, ki je po koncu vojne postal sestavni del Ljudske republike Slovenije.

2. Jugoslavija in Sveti sedež

Odnosi med Kraljevino Jugoslavijo in Svetim sedežem so bili od leta 1920 do začetka druge svetovne vojne na ravni diplomatskih predstavništev: v Beogradu je deloval apostolski nuncij, pri Svetem sedežu je bilo kraljevo veleposlaništvo. Odnosi med obema subjektoma so bili ves čas napeti. Višek je napetost dosegla med letom 1935, ko je bil podpisan konkordat, in letom 1937, ko je propadel poskus, da bi bil konkordat ratificiran. Na takšen izid je imela odločilen vpliv srbska pravoslavna Cerkev, ki je sklenitvi konkordata ves čas nasprotovala. Pravni položaj katoliške Cerkve v Kraljevini Jugoslaviji tako ni bil nikoli urejen. Apostolski nuncij mons. Ettore Felici (1881–1951, dejansko nuncij v Beogradu v letih 1938–1941, naslov je ohranil vse do januarja 1946)¹ je kmalu po izbruhu druge svetovne vojne, dne 29. maja 1941, odpotoval iz Beograda in se preselil v Rim. Vojna je prinesla novo ureditev, ko je bila Jugoslavija razdeljena med okupacijske države ali so bile na njenem ozemlju razglašene samostojne države (Neodvisna država Hrvatska).

¹ Po drugi svetovni vojni je bil mons. Ettore Felici imenovan za nuncijskega in je umrl med opravljanjem svoje službe dne 9. maja 1951. V Beograd je prišel iz Čila, kjer je bil nuncij od leta 1927 do leta 1938. Ob odprtju apostolske nunciature v Beogradu leta 1920 po končani prvi svetovni vojni je bil svetovalec nunciature. Delo je nadaljeval, ko je vodstvo nunciature prevzel mons. Ermenegildo Pellegrinetti. (Natalini 1994, 96–97)

Okupirana področja so bila brez nuncijs, v Zagrebu je bil osebni predstavnik papeža Pija XII., ki pa ni imel statusa diplomata. Benediktinski opat Giuseppe Ramiro Marcone (1882–1952) je to službo opravljal od konca julija 1941 do začetka julija 1945. (Benigar 1993, 345–348) Jugoslovansko kraljevo veleposlaništvo pri Svetem sedežu je nadaljevalo svoje delo.

Novim strukturam, ki so se pod vodstvom Komunistične partije Jugoslavije pripravljale na prevzem oblasti, sta v letu 1944, ko se je že kazala prihodnja politična ureditev Evrope, postala zelo pomembna mednarodno priznanje in podpora mednarodnih sil. Zato so se odločile za akcijo, s katero so želele izvedeti mnenje, ki ga je o partizanskem gibanju imel Sveti sedež, in Sveti sedež po možnosti pridobiti na svojo stran, potem ko ni uspel poskus, da bi že aprila 1943 katoliška skupina v Osvobodilni fronti posredovala spomenico o dogajanju na tleh Slovenije. (Godeša 1996, 657–663) Poleti 1944 je neuradne stike skušal navezati Edvard Kocbek, šolski minister v začasni jugoslovanski vladi, zastopnik katoliške skupine v slovenski Osvobodilni fronti, vendar je bila akcija izpeljana z vednostjo tako vodstva partizanskega in partijskega gibanja kakor tudi Josipa Broza Tita. Kocbekova želja je bila, da bi spomenico o položaju v Jugoslaviji in o odnosu komunistične partije do vere in Cerkve izročil papežu Piju XII. in se z njim osebno srečal. (Ambrožič 2006) To se ni zgodilo, ker se je moral Kocbek predčasno vrniti iz Rima. Imel je možnost, da se je zasebno srečal s papeževimi svetovalci, med katerimi sta bila mons. Domenico Tardini in mons. Giovanni Battista Montini, iz državnega tajništva se je s Kocbekom srečeval mons. Eduardo Pietro Cippico, medtem ko je mons. Pietro Sigismondi, v državnem tajništvu pristojen za balkanske države, posredoval uradna stališča Svetega sedeža. V imenu začasne jugoslovanske vlade je Kocbek v promemoriji izrazil željo, da bi Sveti sedež že takrat poslal v osvobojene dele države svojega predstavnika, ki bi bil tako iz prve roke obveščen o dogajanju v deželi in bi pomagal pri komunikaciji med obema stranema. Po Kocbekovem mnenju so pri Svetem sedežu s simpatijo sprejeli njegov predlog glede papeškega opazovalca na osvobojenem ozemlju, »vendar so si zadnjo formulacijo rešitve pridržali za čas po moji avdienci pri papežu«. (283) Vatikanski uradniki so pokazali dobro poznavanje razmer v Jugoslaviji in imeli natančne podatke o žrtvah revolucije. Ker avdiencie pri papežu ni bilo in ker jugoslovanske komunistične oblasti niso želele dajati nobenih obljub glede reševanja odnosov med državo in Cerkvijo po koncu vojne, akcija ni prinesla nobenega rezultata.

»Sveti sedež bi bil pripravljen Kocbeka sprejeti tudi z uradno avdienco pri sv. očetu, za to pa je zahteval formalno pooblastilo NKOJ-a, ki naj bi bilo po možnosti združeno s formalno deklaracijo o odnosih med narodnoosvobodilnim gibanjem in katoliško Cerkvijo ter nameni NKOJ-a glede prihodnje ureditve odnosov s Svetim sedežem.« (272)

V vrhu komunistične partije je bila Kocbekova akcija ocenjena negativno in je zanj osebno pomenila izgubo zaupanja pri Partiji, saj je Kocbek veljal za pobudnika te akcije.

Takoj po koncu vojne je nova jugoslovanska oblast pozvala Sveti sedež, da se nuncij mons. Felici čimprej vrne, ker je s tem želela zahodnemu svetu pokazati urejenost

odnosov med državo in Cerkvijo in si s tem izboljšati izhodišča za mirovna pogajanja (Dolinar 2001, 241–242). Papež Pij XII., ki je od leta 1944 dalje sam opravljal tudi posele državnega tajnika, je iskal druge možnosti. Odločil se je, da v Jugoslavijo pošlje svojega osebnega odposlanca z naslovom *regens nuntiaturae* in ne pravega apostolskega nuncija. Da so jugoslovanske oblasti imele pred očmi predvsem mednarodni pomen priznanja Svetega sedeža in manj urejanje odnosov s katoliško Cerkvijo znotraj države, pri tem pa bi vsekakor imel svojo vlogo predstavnik Svetega sedeža, je razvidno iz vsega nadaljnjega ravnanja – navzočnost papeževega predstavnika je hitro postala moteča. Ob dejstvu, da je bila v državi velika etnična in verska različnost, je država dajala prednost muslimanski skupnosti v Bosni, kjer je versko pripadnost razglasila za nacionalno pripadnost. Hitro so bili urejeni odnosi s pravoslavno Cerkvijo. Za napetosti s katoliško Cerkvijo pa je bilo pomemben vzrok prav dejstvo, da je bilo njeno središče zunaj države. Zato je bilo ohranjanje stikov s Svetim sedežem in z drugimi cerkvenimi ustanovami zunaj države pomembna sestavina obtožb v montiranih sodnih postopkih proti klerikom, redovnikom in laikom. Biti obtožen »sodelovanja z Vatikanom in ameriškim imperializmom« je bila med najtežjimi obtožbami in je prinašala dolgoletne zaporne kazni.

Montirani sodni procesi, katerih sestavni del so bile pravkar omenjene obtožbe, tudi proti zagrebškemu nadškofu mons. Alojziju Stepincu in proti ljubljanskemu škofu mons. Gregoriju Rožmanu (*in absentia*), so imeli namen, oslabiti odnose med katoliško Cerkvijo v Jugoslaviji in Svetim sedežem, vzbuditi strah med preostalimi škofi in duhovniki in prestrašiti ljudi, da bi jih tako odvrnili od duhovnikov in od Cerkve. Mnogi škofje in duhovniki, tudi Stanislav Lenič, so upali, da se bodo odnosi med državo in Cerkvijo uredili s konkordatom. Kakor je razvidno iz zapiskov, ki jih je moral v zaporu pisati Lenič, so tudi zasliševalci duhovnikov govorili o načrtih zvezne vlade, da predlaga sklenitev konkordata, ki bo boljši, kakor sta bila konkordat s Poljsko in s Češko. Po Leničevem prepričanju je bil najbolj pristojen za to nuncij Hurley. »On je živel v Jugoslaviji od jan. 1946, poznal je dobro vse škofofije, poznal vse težave in tudi prejšnje stanje. Naredil je vtis zelo realnega človeka. Kot diplomat je bil seveda zelo molčeč.« (Griesser - Pečar 1997, 179)

3. Pij XII. se odloči za mons. Hurleyja

Papež Pij XII. je ob izbiranju ljudi, ki bodo prevzeli službe predstavnikov Svetega sedeža pri državnih vodstvih v vzhodni Evropi, kjer so oblast prevzele komunistične stranke, upošteval različna merila. Med drugim mu je bilo pomembno, da niso Italijani in da prihajajo iz držav, ki so bile del protifašistične koalicije ali pa zaveznice držav, ki so se borile proti fašizmu in nacizmu (torej zaveznice Sovjetske zveze). Dodatno vrednost so imeli, če so bili znani po svojih nastopih proti fašizmu in nacizmu. Pomemben vir za takšne kadre so mu postale Združene države. Za boj proti komunizmu je Pij XII. predvidel diplomatske službe za ameriške klerike, ki bi lahko tesneje sodelovali z ameriški uradniki. (Gallagher 2008, 153) Tako je med nekdanjimi sodelavci Svetega sedeža našel več kandidatov, ki so med tem prevze-

li različne druge službe, a so bili sedaj povabljeni, da se spet vključijo v diplomatski zbor Svetega sedeža. Papež Pij XII. je mons. Josepha P. Hurleyja poklical v Vatikan januarja 1945, to je, štiri mesece pred padcem Hitlerjevega režima, in ga obvestil o imenovanju za voditelja beograjske nunciature *ad interim*. Ni bilo pomembno, da voditelj škofije St. Augustine s Floride ni poznal zgodovine, kulturnih, političnih in verskih razlik in niti ne razmer, ki so nastajale na Balkanu, pomembno je bilo, da je bil sposoben sodelovati z ameriškimi oblastmi v splošnem boju proti komunizmu. Imenovanje za odposlanca pri jugoslovanskih oblasteh je bilo objavljeno dne 22. oktobra 1945, to je, le mesec dni po odprtju ameriškega veleposlaništva v Beogradu. Z vsemi pooblastili, ki mu jih je dal papež Pij XII. – in ta pooblastila so bila zelo blizu tistim, ki so jih imeli apostolski nunciji –, je mons. Hurley postal prvi Američan, ki je opravljal naloge apostolskega nuncija v zgodovini papeške diplomacije. (155)

Ob tem je seveda vprašanje, koliko je na odločitev papeža Pija XII. glede izbire vplivalo srečanje z dr. Nikolom Moscatellom, dolgoletnim svetovalcem jugoslovanskega kraljevega poslaništva pri Svetem sedežu, s katerim se je papež srečal po Moscatellovem obisku v Beogradu od 27. julija do 17. avgusta 1945 (Veraja 2014, 203–207; 396–399). To je bil prvi obisk kakega človeka iz Vatikana v novi državi in pri novih oblasteh. Dr. Moscatella je v Beograd povabil dr. Ivan Šubašić, takrat formalno zunanji minister in torej Moscatellu nadrejeni minister. Imel je priložnost, da se je na dolgo srečal s Titom in mu predstavil nekatere vidike delovanja Svetega sedeža in zlasti Pija XII., ki ga je Tito imel za sovražnika Jugoslavije. Govorila sta tudi o ureditvi diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem. Na koncu pogovora mu je Tito naročil, naj se vrne v Rim in naj se ne sramuje predstavljati nove Jugoslavije. (206) Po vrnitvi v Rim je dr. Moscatello zaprosil za avdienco pri Piju XII. in mu v podrobnostih predstavil svojo pot v Beograd in srečanja s predstavniki novih oblasti. Posredoval mu je željo, da bi obnovili diplomatske odnose, in pri tem dodal: nove oblasti ne bi hotele, da bi bil predstavnik Svetega sedeža Italijan. Glede na zapiske, ki jih je o obisku pripravil dr. Moscatello, papež takšne zahteve ni pričakoval, in je na to odgovoril: »Eh, va bene!« (207)

Mons. Joseph Patrick Hurley, ki je bil rojen 21. januarja 1894 v kraju Newburgh, okoli 10 km oddaljenem od središča Clevelanda, Ohio, je izhajal iz družine irskih priseljencev. Ob mnogih drugih narodnostih je družina živela od zaposlitve v železarski industriji. Osnovno izobrazbo si je pridobil v župnijski šoli Holy Name Parish. Ker mu ni uspelo, da bi se vpisal na slavno vojaško šolo West Point, se je odločil za nadaljevanje šolanja v jezuitskem zavodu sv. Ignacija (pozneje se je preimenoval v John Carroll University), kjer je bil zelo aktiven član v športnih skupinah in je s posebno vnemo gojil boks. Na tihem si je nato želel, da bi študiral pravo na univerzi Harvard, a se je leta 1915 odločil, da postane semeniščnik za škofijo Cleveland, Ohio. Teologijo je najprej (do 1917) študiral v medškofijskem St. Bernard's Seminary v kraju Rochester, New York, in nato nadaljeval v St. Mary's Seminary v Clevelandu (do 1919), ko je prejel duhovniško posvečenje. (Gallagher 2008, 22–23) Novo mašo je imel v domači župniji Holy Name, Newburgh. Prvo kaplansko mesto je prevzel v župniji St. Columba's v kraju Youngstown, Ohio. Sledile so službe za

krajša obdobja v več župnijah, dokler ni jeseni 1926 dobil dovoljenja domačega škofa za odhod v Evropo, kjer je na univerzi v Toulousu študiral diplomacijo in diplomatsko zgodovino. Leta 1930 se je pridružil svojemu nekdanjemu učitelju Edwardu Mooneyju (poznejši kardinal in nadškof v Detroitu), ki je bil od leta 1926 dalje apostolski delegat v Indiji s sedežem v Bangaloreju. Leta 1931 je skupaj s predstojnikom, ki je bil imenovan na novo mesto, odpotoval na Japonsko. Ko je Mooney zaradi širših političnih okoliščin moral zapustiti Japonsko, je Hurley prevzel upravljanje predstavništva Svetega sedeža kot odpravnik poslov. Brez poprejšnje strokovne priprave in izkušenj v drugih okoljih je kot preprost duhovnik moral skrbeti za redno delovanje ustanove in biti opora japonskim katoličanom, ki so doživljali težko obdobje. Hurleyjevo delo in položaj sta bila otežena še z dejstvom, da so Japonci v njem videli Američana, to je, pripadnika države, ki je stala v sovražnem taboru. Tako v Indiji (takrat še angleški koloniji) kakor na Japonskem (v tem času na višku nacionalistične in ekspanzionistične politike) je imel možnost srečevati predstavnike oblasti, ki katolištvu niso bile naklonjeni, in se naučiti metod dela z njimi, da bi za Cerkev dosegel vsaj nekaj možnosti delovanja. Spoznal je značilnosti totalitarne (vojaške) oblasti in v tem okolju prevzel nekatere metode urejanja odprtih vprašanj in doseganja osebnih ciljev.

Leta 1934, ko je službo apostolskega delegata na Japonskem prevzel nadškof Paolo Marella, se je Hurley vključil v osrednje ustanove Svetega sedeža – postal je član II. oddelka državnega tajništva in bil pristojen za spremljanje cerkvenih razmer v Združenih državah. Bil je edini Američan, ki je deloval pri Svetem sedežu v letih, ko so v Evropi cvetele diktature. (46–47) Postal je uradni prevajalec papeža Pija XI., s katerim je bil zelo povezan in ki z njim delil poglede na dogajanje v svetu in posebej v Evropi. Papežu je bil blizu tudi glede ravnanja do totalitarnih sistemov – oba sta bila bojovita kristjana. Po letu 1939, ko je nastopil Pij XII., ki ni bil rojen za bojovnika, Hurleyjevo mesto v Vatikanu ni bilo več tako izpostavljeno. Kljub vsemu je bil še dalje vez med Svetim sedežem in ameriškim veleposlaništvom v Rimu oziroma po letu 1940 posebnim odposlancem ameriškega predsednika Roosevelta pri papežu. Hkrati je uporabil vsako priložnost, da je javno nastopil proti nacionalsocializmu (bil je kritičen do Pija XII. zaradi njegove neodločnosti) in tako podpiral delo zahodnih zaveznikov. Kot vidnemu članu skupine vatikanskih uradnikov, ki so bili izrecno proti silam osi, so bili Hurleyjevi dnevi v Rimu šteti. Samo trije dnevi so bili potrebni, da je bil 16. avgusta 1940 izbran in imenovan za voditelja škofije St. Augustine na Floridi (njegov predhodnik škof Patrick F. Barry je umrl 13. avgusta) in odposlan iz Rima.

Ker je bila to manjša škofija, je škof Hurley imel čas in možnosti, da je nadaljeval svoje delo proti nacizmu in za preprečevanje ameriške javnosti proti izolacionizmu, ki je takrat prevladoval. Pri tem je prihajal v neposreden konflikt tako z velikim delom ameriških škofov kakor z uradno politiko, ki jo je udeleževal papež Pij XII. Čeprav članu katoliške Cerkve mu je prisluhnil tudi pomemben del ameriške politike, ki je bil drugače protestantski in odločno protikatoliški. Podoben odmev je prineslo Hurleyjevo zavzemanje za reševanje judov in za osveščanje svetovne javnosti o antisemitski obsedenosti nacističnega sistema. Čeprav papež Pij XII. v

letih vojne ni želel vzpostaviti in pokazati neposredne povezave z načeli, ki jih je v tistem času zagovarjala in poosebljala politika Združenih držav (in ki jih je izrecno podpiral tudi škof Hurley), je s koncem vojne uvidel, da bo za reševanje katoliških skupnosti v deželah, kjer se je pod vplivom Sovjetske zveze uveljavil komunizem, potreboval prav pomoč Združenih držav, zaveznika Stalinove diktature. (153)

Mons. Hurley je vse življenje ohranil stike s svojo domačo škofijo Cleveland in je bil ponosen na svoje korenine, tudi na pomembno značilnost škofije, da je bila etnično zelo raznolika in z mnogimi narodnostnimi cerkvenimi občestvi. Tako v strukturah kakor v zasedbi najpomembnejših škofijskih služb pa je bilo razvidno, da je prevladoval vpliv priseljencev z Irske in iz nemško govorečega dela Evrope. Domnevati smemo, da je vsaj nekoliko poznal slovensko skupnost iz Ohia in bil v stiku s slovenskimi duhovniki, ki so delovali v največji skupnosti zunaj matičnega narodnega prostora. Prav v delu Clevelanda, kjer je živela družina Hurley, to je, v predmestju Newburgh, je po letu 1880 začela nastajati večja slovenska skupnost: moški so našli delo v hitro rastoči jeklarski industriji. Hkrati so začele nastajati narodne ustanove, med njimi že zgodaj tudi cerkvene. Leta 1901 so Slovenci ustanovili svojo lastno župnijo in jo posvetili sv. Lovrencu; skupnost se je odcepila od župnije sv. Vida na St. Clair Avenue.² Sprva so se srečevali v začasnih prostorih in leta 1902 začeli graditi novo cerkev, ki so jo nato v več obdobjih dokončali. Za prvega župnika je bil imenovan Frančišek L. Kerže (1901–1908), sledil mu je Jožef Lavrič (1909–1915) in nato John J. Oman (1915–1962). Dolgoletni župnik Oman je imel ugledno mesto med kleriki škofije Cleveland, mnogi so ga poznali, škofje so mu zaupali naloge na ravni škofije, dosegel je naslov papeškega kaplana in bil častni kanonik ljubljanskega stolnega kapitlja. (Kopač 1962, 16–18) Ob njem se je zvrstila dolga vrsta duhovnikov, ki so bili sprva njegovi pomočniki in nato voditelji slovenskih skupnosti v škofiji (med njimi A. Baznik, F. Praznik, J. Slapšak, F. Baraga, M. Sodja, E. Pevec ...). Prav v župniji sv. Lovrenca je svoja zadnja leta preživel ljubljanski škof mons. Gregorij Rožman, ki je bil gost župnika Omana, kot spremljevalec in pomočnik pa mu je bil na voljo kaplan Julij Slapšak. Zato je mogoče reči, da je ob nastopu službe v Jugoslaviji mons. Joseph P. Hurley že imel neko določeno védenje o Slovencih in o Hrvatih, ki so pomenili močni skupnosti v okolju, iz katerega je izšel, in v škofiji Cleveland, Ohio, nasploh.

4. Začetek urejanja odnosov leta 1946

V svojem življenjepisu iz zapora je dr. Stanislav Lenič, ob koncu vojne škofijski tajnik v Ljubljani, pozneje v isti škofiji pomožni škof, ki je bil zaprt osem let in je moral po ukazu tajne policije večkrat pisati o svojem gledanju na dogajanje med vojno in po njej, zapisal:

² Župnija sv. Lovrenca je doživela največji razmah med obema vojnama. Po drugi svetovni vojni se je na njenem področju naselilo le manjše število priseljencev. Zato je župnijsko življenje začelo počasi ugašati. V skladu s preureditvijo cerkvenih struktur v škofiji Cleveland je bila župnija ukinjena in cerkev izzveza iz cerkvene uporabe dne 20. junija 2010.

»Kakor je znano smo bili po osvoboditvi do januarja 1946 brez diplomatskega zastopnika Vatikana. To so nekateri naši ljudje razlagali tako, da pač Vatikan noče intenzivneje z našo vlado sodelovati in so bili ob prihodu nuncija razočarani, češ sedaj je pa konec vsakih nad na spremembo, ko je celo Vatikan vzpostavil stike z našo vlado. Ordinarijat pa se je po prihodu nuncija zelo razveselil, ker smo upali, da je to pričetek ureditve razmerja med cerkvijo in državo in da se bomo sedaj lahko nanj obračali v vseh zadevah, ki se tičejo cerkve in države. Poudarjam, da nas je nuncij navajal k lojalnosti do države in dobro se spominjam njegovih besed ob neki priliki, ko je rekel: »Niente fare contro lo Stato« (ničesar stori proti državi).« (Griesser - Pečar 1997, 103)

Ob objavi imenovanja je bilo poudarjeno, da je poslan predvsem k vodstvu katoliške skupnosti v deželi, to je, k škofom, ki so bili med vojno brez možnosti stikov s papežem. Mimogrede je vatikanski dnevnik *Osservatore Romano* ob tej priložnosti izpostavil, da je poslan tudi k vodstvu na novo oblikovane Ljudske federativne republike Jugoslavije. Nič pa ni objava imenovanja povedala, da je bil prav Tito prvi, ki je zahteval vatikanskega predstavnika v Beogradu. (Gallagher 2008, 156)

Mons. Hurley je prihajal iz dežele, ki je bila v drugi svetovni vojni jedro zahodnih zaveznikov, na strani katerih je bila tudi jugoslovanska partizanska vojska, in kjer je že dolgo veljalo načelo ločenosti države in verskih skupnosti; to načelo je po letu 1945 postalo pomembno za urejanje odnosov v Jugoslaviji. Škofje so se na to nuncijsko izkušnjo in poznanje vsebine omenjenega načela sklicevali, ko so se dogajale napetosti. Novoimenovani upravitelj beograjske nunciature mons. Hurley se je iz Rima na novo delovno mesto v Beogradu odpravil dne 25. januarja 1946, potem ko se je večkrat srečal z N. Moscatellom in sta se na dolgo pogovarjala o razmerah v novi državi in o stanju v Cerkvi. (Veraja 2014, 208) Mons. Hurley s sodelavci je odšel na pot z avtomobilom in je potoval skozi Ljubljano. Tu se je ustavil za krajši čas, srečal je generalnega vikarja Vovka in njegove sodelavce, maševal v ljubljanski stolnici pri oltarju Marije Pomagaj z Brezij in si ogledal ustanove ob stolnici. Ko je A. Vovk v škofijski okrožnici duhovnikom sporočil o Hurleyjevem obisku, jim je posredoval njegovo zagotovilo, da se papež Pij XII. zanima za razmere v Cerkvi na Slovenskem in da vsem pošilja svoj apostolski blagoslov. »Visoki obisk se je mudil v Ljubljani le spotoma in ni imel kakšnega uradnega značaja. Ostane pa ekscelencija v Beogradu, da uvede zveze Vatikana z našo državo,« je dodal generalni vikar A. Vovk. (Okrožnice 1946, 2) To je bil po šestih letih prvi obisk papeževega predstavnika v Ljubljani in hkrati prvo srečanje mons. Hurleyja z novimi političnimi razmerami. Mesec dni pozneje (28. februarja 1946) je upravitelj nunciature v Beogradu v pismu generalnemu vikarju Vovku dal vso podporo njegovemu delu in mu zatrdil, »da mu popolnoma zaupa, ker ve, da je povsem predan božji stvari, trdno povezan z Apostolskim sedežem ter z vezjo vere in sloge med brati« (NŠAL 5, škofijska pisarna, spisi V., fasc. 135 [Nuntiatura apostolica]). Dne 8. marca 1946 se je Vovk zahvalil za pismo in mons. Hurleyja povabil, da ponovno obiše Slovenijo in tako vernike utrdi v povezanosti z naslednikom sv. Petra (Dolinar 2005, 65).

Mons. Hurley je v Beogradu službeno mesto uradno nastopil dne 30. januarja 1946. Hitro se je moral pripraviti na obred izročitve poverilnih listin maršalu Josipu Brozu Titu. Iz dnevnika in poročil je razvidno:

»Kot je pričakoval, je bilo srečanje vsej prej kot prisrčno. Tito ga je pustil čakati celo uro. Nervozno je sedel v sprejemnici vladne palače. »Tiger – Titov divji policijski pes – mi je delal družbo,« se je spominjal pozneje. »Sedel sem in molil rožni venec, veseli del. Se smejal in tako pomiril.« Že od začetka sta si bila drug drugemu moteča in si nista zaupala.« (Gallagher 2008, 160)

Naslednjega dne, 31. januarja 1946, je zvezna skupščina v Beogradu sprejela prvo jugoslovansko ustavo in v njej zacementirala načelo stroge ločitve države in verskih skupnosti in načelo, da je vera človekova zasebna zadeva.

Glede na uradne sezname Svetega sedeža naj bi bil mons. Hurley *regens nuntiaturae* vse do leta 1952, čeprav je bil zadnje obdobje v Beogradu le še odpravnik poslov; dejansko je mons. Hurley svojo službo v Beogradu končal poleti 1950. S seboj je pripeljal več sodelavcev in svetovalcev. Med njimi so bili poznani ameriški duhovniki Bernard Smith, John McNulty³ in William F. McDonough.⁴ Ob nastopu službe je mons. Hurley zaprosil tajnika dotedanjega papeževga poslanca v Zagrebu, opata Marconeja, benediktinca Giuseppeja Carmela Masuccija (1906–1964), da je postal tajnik nunciature z delovnim mestom v Zagrebu. Vendar je Masucci na tem mestu ostal samo do konca marca 1946, ko je bilo zaprto papeževo predstavništvo v Zagrebu. (Benigar 1993, 347–348) Najprej kot svetovalca nunciature in nato kot odpravnika poslov sta v Beogradu delovala še mons. Pietro Sigismondi in mons. Silvio Oddi (imenovan junija 1949).⁵ V papeškem letopisu za leto 1952 so še zadnjič kot uslužbenci apostolske nunciature v Beogradu navedeni kot *regens* mons. Joseph Patrick Hurley (*assente*), mons. Silvio Oddi, svetovalac, »*incaricato d'Affari a.i.*«, rev. John D. McNulty, tajnik, in rev. William D. McDonough, tajnik. (AP 1952, 873)

Ob skrbi za ohranjanje stikov s škofi in ob reševanju pravnih vprašanj, povezanih z imenovanji novih škofov in z urejanjem škofijskih meja, se je mons. Hurley vključil v življenje diplomatske skupnosti v Beogradu. Posebne vezi je imel s člani ame-

³ Mons. John McNulty (1918–2005) je bil nazadnje duhovnik škofije St. Petersburg (ust. 1968) in predtem škofije St. Augustine na Floridi. Bil je gojenec v St. Mary's Seminary, Baltimore. Dne 15. maja 1943 je bil posvečen v duhovnika in takoj imenovan za tajnika škofa mons. Josepha P. Hurleyja v St. Augustine. Škofa je spremljal tudi v Beogradu in po vrnitvi na Florido opravljal različne službe. Med drugim je bil generalni vikar, urednik škofijskega lista *The Florida Catholic*, župnik več župnij in v zadnjem obdobju svojega življenja je največ pozornosti posvetil skrbi za okužene z virusom HIV. Več o njem: A final farewell 2005, A10.

⁴ Mons. William F. McDonough (1921–1995), duhovnik nadškofije Philadelphia, je bil od leta 1967 do leta 1973 direktor narodnega svetišča Marije Brezmadežne v Washingtonu, District of Columbia. V njegovem času je bila urejena kapela brezjanske Marije Pomagaj v baziliki. Več o njem: *Mary's Shrine* 1995, 4.

⁵ Mons. Silvio Oddi (1910–2001), doma iz škofije Piacenza-Bobbio, je začel diplomatsko službo Svetega sedeža leta 1936 in jo opravljal pod šestimi papeži. Pred prihodom v Beograd januarja 1950 je delal na nunciatuuri v Parizu. Po izgonu iz Beograda je bil po krajšem delovanju v Vatikanu posvečen za škofa in imenovan za apostolskega delegata v Palestini in na Cipru in za apostolskega internuncija v Egiptu. Nato je bil apostolski nuncij v Belgiji (1962–1969) in leta 1969 imenovan za kardinala. Od leta 1979 do leta 1986 je bil prefekt Kongregacije za kler. (Brunelli 1995) Že ob nastopu službe v Beogradu je veljal za enega najbolj obetavnih diplomatov Svetega sedeža.

riškega veleposlaništva in že v začetku postal njihov pomembni sodelavec. Da bi bil pripravljen tudi na to področje delovanja, se je v jeseni 1945, preden je zapustil Združene države in prevzel novo nalogo, srečal z več predstavniki ameriškega obrambnega in zunanjega ministrstva ter drugih specializiranih služb. (Gallagher 2008, 156) Med službovanjem v Beogradu je del svojih počitnic preživel na Bledu, kjer so beograjski nunciji občasno bivali že pred vojno; to mu je omogočilo, da je cerkvene in politične razmere v Sloveniji bolje spoznal (Dolinar 2001, 242). Obsežno blejsko župnišče je imelo nekaj prostorov posebej pripravljenih za nuncija in za njegove spremljevalce.

Poleti 1947 se je mons. Hurley na Bledu mudil daljši čas; škofje, ki so ga obiskovali, so ob tej priložnosti imeli v Ljubljani posvet o odnosih do državnih oblasti in so pripravili skupno spomenico na osrednjo vlado v Beogradu (Vovk 2003, 128–129). V istem času je bila na daljšem obisku v Jugoslaviji močna delegacija ameriških cerkvenih skupnosti protestantskih denominacij, ki se je želela na samem kraju prepričati o verski svobodi in o možnostih delovanja verskih skupnosti. Dne 5. avgusta je delegacijo na Bledu sprejel predsednik jugoslovanske vlade Josip Broz Tito in jim v daljšem pogovoru predstavil svoje poglede na verske razmere v državi in na pričakovanja političnih oblasti do nosilcev cerkvenih služb. »Od cerkvenih poglavarjev in duhovnikov ne zahtevamo drugega kot lojalnost do države,« je med drugim poudaril Tito (Slovenski poročevalec 1947, 1); takšen je tudi bil naslov daljšega poročila v dnevnem tisku. O odnosih med Jugoslavijo in Svetim sedežem je Tito dejal:

»Tu ne vidim zboljšanja. To ni odvisno od nas, ampak od Vatikana. Če bo Vatikan še naprej vzrok, da duhovniki pri nas ne bodo zavzeli boljšega stališča do države, je razumljivo, da se bodo odnosi poslabšali. Položaj je bil že takšen, da bi skoraj prišlo do prekinitve. Toda za sedaj ne kaže, da bodo odnosi prekinjeni, ker smo potrpežljivi.«

Ko je pogovor nanese na odnose med Jugoslavijo in Ameriko ter vplivom, ki ga je v Ameriki imel predstavnik Svetega sedeža v Jugoslaviji, mons. Hurley, je Tito povedal:

»O vlogi Harleya kot diplomatskega predstavnika vatikanske države ne morem nič konkretnega povedati. Videlo se bo šele, kaj hoče Harley, ali hoče odigrati kakšno vlogo zaradi zboljšanja odnosov med katoliško cerkvijo in našo državo ali ne. Za sedaj ne morem o tem konkretno govoriti: to bo pokazala šele prihodnost. Harley je prišel k nam takoj po koncu vojne. Bil je pri meni in dal sem mu točne podatke o nekaterih dejanjih katoliške cerkve ter celo knjigo dokaznega gradiva o zločinih in prestopkih Stepinca, zaradi katerih je bil tudi obsojen. Vse to mu je bilo izročeno, vendar pa odgovor ni prišel, pa tudi nobenih rezultatov nismo opazili. Zatem pa so se ne glede na to, da sem se razgovarjal s Harleym odnosi s katoliško cerkvijo vedno bolj slabšali.«

Delegacijo je zanimalo, kakaj Sveti sedež ni odpoklical nadškofa Stepinca iz Jugoslavije. Tito je odgovoril:

»Tega ne vem. Jaz sem g. Harley kot predstavniku vatikanske države postavil zahtevo, naj sami odpokličejo Stepinca, da ne bi prišlo do njegove aretacije. Mi smo ravnali zelo širokogrudno. Dejali smo jim: Odpeljite Stepinca, če pa nočete, ga moramo aretirati. Kajti kakšni pojmi o pravičnosti bi nastali pri naših ljudeh, če bi tega ne storili.«

V Beogradu so poslopje nunciature imele v oskrbi sestre skupnosti mariborskih šolskih sester, ki so to delo prevzele na prošnjo nunciija Felicija leta 1939 in so to nalogo opravljale do leta 1986. Navadno je v nunciaturi delovalo okoli pet do osem sester, nekatere od njih so skrbele za gospodinjstvo in za upravo poslopja, druge so pomagale v pisarni, tudi kot prevajalke za različne jezike, ki so bili v uporabi v Jugoslaviji. Za poslopje nunciature so skrbele tako med drugo svetovno vojno kakor med prekinitvijo diplomatskih odnosov med Jugoslavijo in Svetim sedežem. (Kodrič in Palac 1986, 204) Nad ustanovo je bdel beograjski nadškof Ujčić, drugače pa je bilo poslopje pod zaščito francoskega veleposlaništva.

Ko se je v prvih mesecih leta 1949, tudi zaradi osamitve jugoslovanskih oblasti zaradi spora s Sovjetsko zvezo in zaradi večjega represivnega nastopanja proti Cerkvam, pokazalo, da slovenske oblasti stopnjujejo nasilje do škofa mons. A. Vovka, mu je bila podpora nunciija v Beogradu v veliko pomoč. Večkrat na teden so se v škofijskem domu v Ljubljani vrstile preiskave. Preiskovalci so sproti odnašali pohišstvo, knjige, dokumente, hranilne knjižice in ves denar, ki so ga našli v raznih uradih. Ker je bil mons. Hurley povsem odločno na škofovi strani, so po Ljubljani krožile novice, da ga bodo oblasti odposlale. O tem je na začetku junija 1949 poročal italijanski tisk. Kakor je ugotovil C. Gallagher, so se priprave za njegov odpoklic v Vatikanu začele maja 1949. Konec junija je mons. Hurley pristal na odhod in s tem omogočil načrtovanje nove ekipe v Beogradu (Gallagher 2008, 192), vendar se je odhodu upiral in je v Beogradu, prepričan, da lahko za obrambo interesov Cerkve in v boju proti komunizmu tako naredi največ, ostal še dobro leto. Na njegovo mesto naj bi vsaj začasno prišel Italijan mons. Pietro Sigismondi, sledil pa bi mu kak drug izkušen diplomat. Ko se je mons. Hurley v Ljubljani oglasil dne 13. maja 1949, je povedal, da ne odhaja, omenjeni monsignor, ki je v očeh slovenskih oblasti veljal za naklonjenega ureditvi v Jugoslaviji, pa bo postal njegov novi tajnik. (Vovk 2003, 193–194) Ob isti priložnosti je mons. Hurley sporočil, da je glasilo duhovniškega društva *Bilten* obsojeno in naj to sporočijo duhovnikom. Mons. P. Sigismondi, ki je med drugo svetovno vojno deloval kot uradnik v vatikanskem državnem tajništvu, v oddelku za odnose z državami, je v Beogradu ostal le do decembra 1949, ko ga je papež Pij XII. imenoval za apostolskega delegata v državah Belgijski Kongo in Ruanda-Urundi in za naslovnega nadškofa mesta Neapolis v Pizidiji.⁶ Že junija 1949 je bilo namreč odločeno, da bo v Beograd prišel mons. Silvio Oddi, ki bo postopoma prevzel posle predstavnika Svetega sedeža in začel uresničevati novo strategijo odnosov med vodstvom Cerkve v Rimu in beograjskimi oblastmi, tudi ne več odvisen od ameriških oblasti oziroma brez povezave z

⁶ P. Sigismondi (1908–1967) je v mestu Leopoldville ostal pet let, do leta 1954, nato je bil tajnik kongregacije de Propaganda Fide in nazadnje leta 1960 postal njen prefekt (Archbishop Pietro Sigismondi).

ameriškim veleposlaništvom v Beogradu. Mons. Hurley je v Beogradu ostal do poznega poletja 1950. Takrat se je prek Rima, kjer mu je papež Pij XII. zaradi zaslug v službi Svetega sedeža podelil naslov nadškofa (*ad personam*), vrnil v svojo škofijo na Florido in tam, poleg vodenja škofije, nadaljeval svoj boj proti komunizmu.

5. Imenovanja novih škofov

Vodja nunciature v Beogradu, mons. Hurley, je v delovanje Cerkev na Slovenskem posegel na raznih področjih, najprej pa se je srečal z vprašanjem pastirja ljubljanske škofije. Vodenje škofije Ljubljana je sredi junija 1945 prevzel kanonik Anton Vovk, ki je bil po seznamu kandidatov za generalnega vikarja, ki ga je pred odhodom v Avstrijo sestavil škof Gregorij Rožman, na zadnjem mestu. (Dolinar 2005, 59–74) Škof Gregorij Rožman, ki je dne 5. maja 1945 odšel v Avstrijo in se nato ni mogel vrniti v Slovenijo, je bil uradno voditelj škofije Ljubljana vse do smrti. Njegovo ime in služba sta bila pomemben vzrok napetosti med katoliško Cerkvijo na Slovenskem in državnimi oblastmi. Od ljubljanskega pomožnega škofa mons. Antona Vovka so zato oblasti ob vsaki priložnosti zahtevale, da se odpove Rožmanu, da ga obsodi in doseže njegovo odstavitev. Dne 11. julija 1947 je moral mons. Vovk na razgovor k notranjemu ministru Borisu Kraigherju, ki mu je zagrozil s hudimi posledicami, če se ne bo zavzel za odstavitev škofa Rožmana. Po zapisku, ki ga je pripravil mons. Vovk in ga je v preiskavah na škofijskem ordinariatu zaplenila tajna policija, je notranji minister Vovka vprašal: »Čemu se navezujete na Vatikan, ki je držal s fašizmom in Hitlerjem? Naša vlada je demokratična, upoštevajte to in se pomenite z njo. Sicer boste čutili posledice ... Če hočete boljše razmerje, tedaj odrežite popolnoma Rožmana. In to je na Vas, da se zgodi.« (Griesser - Pečar 1997, 107) O tem zaslišanju in o zahtevah, ki jih je izrekel notranji minister, je bil mons. Hurley redno obveščen.

Ker so bile mnoge župnije brez duhovnikov, je generalni vikar A. Vovk k pastoralnemu delu pritegnil moške redovne skupnosti, ki so se tako vključile v župnijsko delo. Škofijo je vodil z veliko modrostjo in blažil napetosti, ki so se dogajale vsak dan. Tajna policija ga je redno zasliševala, tudi cele noči, mu grozila in od njega zahtevala, da odstopi z mesta voditelja škofije. V pomoč mu je bil škof iz Maribora, dr. Ivan Jožef Tomažič, pa tudi škofje sosednjih škofij, ki so bili s slovenskim prostorom bolj povezani in so znali jezik: krški škof mons. Josip Srebrnič, beograjski nadškof mons. Josip Ujčić in pomožni škof v Zagrebu, mons. Josip Lach. Nadškof Ujčić, v tem času vršilec dolžnosti predsednika Jugoslovanske škofovske konference, je bil o razmerah v Cerkvi na Slovenskem najbolj informiran, poznal jo je še iz časov, ko je bil predavatelj na Teološki fakulteti v Ljubljani, in je o razmerah redno obveščal Sveti sedež.

Spomladi 1946 je na prošnjo mons. Josepha P. Hurleyja Anton Vovk pripravil poročilo o stanju v škofiji Ljubljana. To je bilo povsem v skladu z nalogami in s podo, ki so jo o papeževem predstavniku v državi imeli škofje in duhovniki. »Če je hotel nuncij začeti svojo posredovalno vlogo med Cerkvijo in ljudsko oblastjo, je

moral najprej ugotoviti dejansko stanje cerkve v vsaki posamezni škofiji,« je v svojem življenjepisu stike z mons. Hurleyjem utemeljil Stanislav Lenič. (103) *Regens nuntiaturae* se je zanimal za informacije, ki so govorile o naslednjih vidikih življenja Cerkve: stanje škofije, tudi število duhovnikov, redovnikov in redovnic, primerjalno pred vojno in po koncu vojne; številčno stanje škofijskih duhovnikov, pred vojno in po vojni, koliko jih je bilo v sodnih postopkih in koliko že obsojenih; položaj redovnic, njihovo število, ustanove (izobraževalne in zdravstvene); moške redovne skupnosti; malo semenišče, njegovo delovanje, usoda poslopja med vojno in po njej; položaj velikega semenišča; stanje katoliških vzgojnih zavodov; možnosti verskega pouka otrok; agrarna reforma in posledice za cerkvene ustanove (škofije, župnije, redove); katoliško časopisje (stanje pred vojno in po njej); posebne težave, ki jih je imela vsaka škofija. (Dolinar 2001, 242)

Za pripravo poročila so Vovkovi sodelavci uporabili škofijski arhiv in poročila posameznih župnij. O redovnih skupnostih so poročila njihova predstojništva. Med posebnimi težavami, ki jih je imela škofija, so po pričevanju Stanislava Leniča navedli, »kako težko je upravljati škofijo, ker oblast ne pusti nobenemu duhovniku izvrševati službe, dokler ne dobi vladnega pristanka, kar se včasih vleče cele mesece in ta praksa je samo v Sloveniji«. (Griesser - Pečar 1997, 105) Poročali so tudi o prepovedi zbiranja prostovoljnih prispevkov po cerkvah, o odvzemu verskega sklada in o zasedbi prostorov škofije in semenišča, o montiranih sodnih procesih pred tako imenovanimi ljudskimi sodišči, o sovražstvu do škofa Gregorija Rožmana in o odvzemanju dokumentov, ki so bili v škofijskem arhivu. Na temelju tako zbranih podatkov je bilo sestavljeno poročilo v latinščini. Zapisano je bilo v več delih in v največji možni naglici, da bi bil mons. Hurley pravočasno obveščen. Tako pripravljene dele poročila pa je med preiskavami na škofiji zaplenila tajna policija in jih nato uporabljala kot dokazno gradivo proti voditelju škofije Antonu Vovku in proti vsem, ki so sodelovali pri zbiranju gradiva ali pripravi poročila. Med prvimi nalogami novega voditelja nunciature v Beogradu je bilo, poskrbeti za pastirja škofije v Ljubljani, kajti njen škof mons. Gregorij Rožman je bil v Avstriji in ni bilo nobenih možnosti, da bi se vrnil domov. Iz dopisovanja je razvidno, da je bil postopek iskanja pomožnega škofa za Ljubljano izpeljan hitro, kajti negotovost v škofiji je to narekovala. Ko je mons. Domenico Tardini, tajnik v oddelku Državnega tajništva za izredne cerkvene zadeve, dne 29. maja 1946 prosil škofa Rožmana, naj mu pošlje imena treh kandidatov, med katerimi bi izbrali njegovega pomožnega škofa, je Rožman na prvem mestu predlagal generalnega vikarja Vovka. (Ceglar 1993, 155–157)⁷ Državno tajništvo Svetega sedeža je o Rožmanovih predlogih obvestilo upravitelja nunciature v Beogradu sredi julija 1946. O teh postopkih državne oblasti v Beogradu ali Ljubljani niso bile obveščene, kakor se je pozneje pokazalo v nasprotovanju izbranemu škofu.

⁷ Kakor poroča L. Ceglar, je škof Gregorij Rožman svoj dopis in v njem tri predloge iz Avstrije poslal 2. julija 1946. Mons. Tardini je od škofa G. Rožmana želel izvedeti mnenje o splošni ureditvi vprašanja pomožnega škofa oziroma generalnega vikarja v Ljubljani. Kakor sklepa L. Ceglar, je škof Rožman v svojem odgovoru »mislil le na možnost, da bi obe službi bili združeni v isti osebi. Zelo verjetno je računal tudi z možnostjo, da bi se še vrnil in moral sodelovati s pomožnim škofom.« (156)

Regens nuntiaturae mons. Hurley je Ljubljano obiskal dne 18. julija 1946. Predtem je bil na obisku pri škofu Viktorju Buriću v Senju; v Ljubljano sta pripotovala skupaj. Tu sta se srečala z beograjskim nadškofom mons. Josipom Ujčićem, ki je ravno tiste dni podeljeval zakrament birme: to se je zgodilo po daljšem času in je bilo veliko otrok, ki so čakali na to; tako je na binkošti mons. Ujčić v ljubljanski stolnici birmoval kar dvanajst ur. Mons. Hurley je iskal dodatne informacije o razmerah v škofiji. Videl je, da takšno stanje ne more trajati več dolgo. Beograjski nadškof dr. Josip Ujčić in zagrebški pomožni škof dr. Josip Lach, ki sta prihajala na pomoč škofiji, nista mogla biti vedno na voljo. Ljubljana je potrebovala pomožnega škofa; v tem sta si bila edina tako generalni vikar Vovk kakor mons. Hurley. Iz zapiskov A. Vovka vidimo, da ga je mons. Hurley naravnost vprašal, kdo bi bil primeren za ljubljanskega pomožnega škofa. Vovk mu je odgovoril: »Ne čutim se poklicanega, da bi imenoval kakšno ime. Sicer so pa imena treh, po predpisih, v Rimu in Rim posluje tudi z ljubljanskim škofom.« Kakor je razvidno iz istega vira, je bil škof Hurley z odgovorom zadovoljen. (Vovk 2003, 90) Generalnega vikarja Vovka je spodbujal k vztrajnosti, mu dal vso podporo pri njegovem delu v težkih razmerah in odobril, kar je delal do tedaj. Iz istega vira izvemo, da so krogi okrog škofije v Ljubljani in Vovk osebno takratni obisk mons. Hurleyja prvič razumeli kot zbiranje informacij za imenovanje pomožnega škofa. V tem času so v Ljubljani potekale priprave in konec avgusta 1946 sodni proces proti škofu Gregoriju Rožmanu; obsojen je bil na osemnajst let zapora, na zplembo premoženja in na odvzem državljskih pravic. (Ceglar 1993, 158) Z njegovo vrnitvijo ni bilo več mogoče računati.

Po zbiranju informacij v Ljubljani, po pogovorih z nadškofom Ujčićem, ki je opravljal naloge predsednika Jugoslovanske škofovske konference in je bil izjemno dober poznavalec razmer v Jugoslaviji, po pogovorih z drugimi škofi in potem ko je prejel dokumentacijo iz državnega tajništva, je dne 26. septembra 1946 nuncij mons. Hurley z vlakom iz Beograda prispel v Ljubljano. V njegovem spremstvu je bil angleški konzul iz Zagreba. V Ljubljani je za prevoz obeh skrbel angleški konzul v Ljubljani, ki je ob koncu dneva tudi vse uredil, da je lahko mons. Hurleyja odpejla nazaj na vlak. Ljubljanska škofija takrat ni imela avtomobila. Pred vrnitvijo v Beograd se je mons. Hurley srečal še z osebjem angleškega konzulata v Ljubljani.

Po zapisih Antona Vovka je bil mons. Hurley na tem obisku zelo zgovoren. Ker Vovk ni znal drugih tujih jezikov kakor nemško in latinsko, je pogovor potekal v latinščini. Ko sta se po kosilu umaknila v škofove zasebne prostore, kajti velik del škofijske palače je bil zaseden z ljudmi, ki so jih tja poslale na stanovanje državne oblasti, je mons. Hurley spregovoril o namenu svojega obiska:

»Ljubljanska škofija mora imeti škofa v svoji sredi. To zahtevajo škofovska opravila in posebej današnje težke razmere. To uvideva Sveta stolica, jaz in pač tudi Vi. Saj vidite, kakšne težave imate z birmami letos; pa se vršijo še brez vsake vizitacije. Škofija se bo s priključitvijo Primorske še povečala in bo tako obsežna, da bi takoj rabila kar dva škofa. O vsem tem je sveti oče natančno poučen; ve, da rezidencialni škof ne more bivati v Ljubljani;

ve, da Vi lepo vodite škofijo kot generalni vikar; v šeč mu je, da rezidencionalnega škofa povsod branite; v svoji očetovski skrbi pa škofije ne more pustiti brez škofa, ki naj tudi v teh časih vrši škofovske obveznosti ... Ne bom več utemeljeval potrebe, kar naravnost Vam v imenu svetega očeta zastavim vprašanje: Ali ste pripravljeni prevzeti mesto pomožnega škofa?» (Vovk 2003, 91)

Generalni vikar Vovk je bil ob nuncijevem vprašanju presenečen in je iskal različne izgovore. »*Non sum dignus et conditiones non habeo. Non sum doctus,*« je med drugim dejal. Mons. Hurley mu je na to odgovoril, da ni nihče vreden, in dodal: »*Habemus doctrinam laureatam, sed etiam doctrinam practicam, quae hodie magis necessaria est.*« Ko mu je Vovk dejal, da ne zna jezиков, mu je mons. Hurley odgovoril, da bo imenovan za ljubljansko škofijo, in mu priporočil, naj povabilo jemlje kot »*voluntas Dei et Ecclesiae*«. Dodal je še, da je bil škof mons. Gregorij Rožman o vsem informiran in da se brez njegove vednosti to ne bi zgodilo. Mons. Hurley je od Vovka zahteval, da se odloči takoj, ker je moral odgovor takoj sporočiti v Rim in je prav takrat imel dobro zvezo, da to stori. Dovolil mu je pol ure za premislek. (91–92) Ko se je A. Vovk vrnil in izrazil svojo privolitev, mu je je mons. Hurley čestital in podelil blagoslov.

Dne 18. oktobra 1946 se je v Ljubljano z vlakom pripeljal tajnik nunciature, mons. Bernard Smith, in s seboj prinesel nuncijev dopis z dne 16. oktobra. Z dopisom je nuncij Hurley A. Vovku sporočil, da ga je papež Pij XII. imenoval za naslovnega škofa kardiškega (Cardicio, Cardicensis) in pomožnega škofa v Ljubljani. V istem dopisu mu je tudi posredoval dovoljenje svetega očeta, da prejme škofovsko posvečenje, še preden bo iz Rima prispela uradna bula o imenovanju. A. Vovk se je nunciju zahvalil dne 22. oktobra 1946 in ga hkrati vprašal, ali bi on želel opraviti škofovsko posvečenje. Po beograjskem nadškofu Ujčiću je sporočil, da bo posvečenje z veseljem opravil. (NŠAL 5, škofijska pisarna, spisi V., fasc. 135 [Nuntiatūra Apostolica])

Hkrati je potekal tudi postopek za imenovanje pomožnega škofa v Mariboru. Kakor je razvidno iz ohranjenih dokumentov, sta bili imenovanji pomožnih škofov za Ljubljano in za Maribor podpisani že 15. septembra 1946. Res pa je, da so bile stvari v Mariboru bolj umirjene. V škofiji je deloval škof mons. Ivan Jožef Tomažič, ki je kljub bolezni lahko opravljal vsa škofovska opravila, vendar se je čutila potreba, da bi dobil pomožnega škofa. Škofija tudi ni bila tako na očeh političnim oblastem, kakor se je to dogajalo v Ljubljani. Ob istem obisku v Ljubljani dne 26. septembra 1946 se je rešilo tudi to vprašanje. V pol ure, ko je A. Vovk odšel v stolnico pred Marijin oltar in prosil njenega nasveta, je mons. Hurley poklical k sebi učitelja bibličnih ved na Teološki fakulteti v Ljubljani, prof. Maksimilijana Držečnika, ki je bil takrat tudi predstojnik bogoslovcev lavantinske škofije; stanovali so v jezuitskem kolegiju v Ljubljani. Tudi njemu je predstavil razmere v lavantinski škofiji in v Cerkvi na Slovenskem in potrebo, da bolehni škof mons. Tomažič dobi pomoč. Prof. Držečnik je takoj privolil. Vovk je zapisal: »Vrnil sem se v škofijo, ko je ravno prihajal iz nuncijske sobe, ves prepaden, dr. Maksimilijan Držečnik, ki je že izrekel

svoje privoljenje. Segel sem mu v roko in dejal: »Bog nama pomagaj!« In razume la sva se.« (Vovk 2003, 93) Dodal je: »Po nuncijevem odhodu sva z dr. Držečnikom drug drugemu tožila, kaj komu manjka za odgovorno mesto. Šla sva iz škofije sku paj in pri stolpu stolnice sva se poslovila. Vsak skozi druga vrata cerkve pa hitela k Mariji Pomagaj, ki je ta dan sprejemala dva molivca z velikimi prošnjami.«

Ko sta A. Vovk in M. Držečnik dne 23. oktobra 1946 o imenovanju obvestila slovenske državne oblasti, so oblast pokazale vse svoje nezadovoljstvo in nestrinja nje.⁸ Notranji minister Boris Kraigher je protestiral, ker so se odločili za imenova nje, ne da bi bila vlada o tem obveščena. A. Vovk mu je odgovoril: »Ni med Cer kvijo in našo državo konkordata. Še ločitev je tu. Naš nuncij je Amerikanec, kjer je Cerkev tudi ločena od države, je jako razgledan in točen v svojem poslovanju. Gotovo bi to naredil, če bi bilo potrebno. Sicer pa pravi cerkveni zakonik, da ško fe imenuje edinole sam sveti oče.« Vovku je naročil, naj nuncija obvesti o nezado voljstvu vlade, da ško fe imenuje Vatikan in o tem vlade ne obvešča. (264) Da sta bila imenovana proti volji slovenskih oblasti, je bil stalni očitek pri opravljanju škofovске službe in pomemben razlog za nasprotovanje njenemu delu.

Od Vovka so slovenski oblastniki zahtevali, da se imenovanju odpove, in pove dali, da pod nobenim pogojem ne bodo dovolili posvečenja. Notranji minister B. Kraigher je dne 23. novembra zagrozil, da bodo nuncija Hurleyja izgnali, če se bo posvečenje zares zgodilo. Po škofijskem tajniku Stanislavu Leniču je bil – po naro čilu A. Vovka – o pogovorih z notranjim ministrom informiran *regens nuntiaturae* v Beogradu, ki je s pomočjo nadškofa Ujčiča pripravil poročilo o razmerah v Slo veniji in Leniču naročil, naj v Ljubljani čakajo nadaljnja navodila. (Griesser - Pečar 1997, 106) Hkrati je pripravil obširno poročilo za državno tajništvo, v katerem je mons. Domenica Tardinija obvestil o reakcijah slovenskih oblasti in o dogajanju v Ljubljani. Sprožena je bila diplomatska akcija med Svetim sedežem in jugoslovan skim zunanjim ministrstvom; dogovor je bil dosežen dne 28. novembra. (Vovk 2003, 107–108) Rezultat diplomatskega posredovanja je bil pozitiven: dne 29. novembra 1946, to je, na največji jugoslovanski državni praznik, je iz Beograda prišel v Ljubljano telegram, da bo posvečenje v nedeljo, 1. Decembra, in da bo posvečevalec upravitelj nunciature Hurley. Hurley je skupaj s tajnikom Bernardom Smithom prispel v Ljubljano dne 30. novembra. Prišli so še nadškof mons. Ujčič iz Beograda, pomožni škof mons. Lach iz Zagreba in škof mons. Tomažič iz Maribora. Še istega dne je A. Vovk pred upraviteljem nunciature izrekel svojo prisego. (NŠAL 5, škofijska pisarna, spisi V., fasc. 71 [stolni kapitelj])

Mons. Hurley mu je škofovsko posvečenje podelil v nedeljo, 1. decembra 1946, na prvo adventno nedeljo; to je bilo njegovo prvo škofovsko posvečenje. Sopo svečevalca sta bila mons. Ujčič in mons. Tomažič, navzoč je bil še zagrebški pomo žni škof mons. Lach in novoimenovani pomožni škof v Mariboru, mons. Držečnik. Odpovedane so bile vse zunanje slovesnosti. Zvonovi niso smeli zvoniti. Ljudje, ki

⁸ Da bi se predstavila kot nova škofa, sta prosila za sprejem pri najvišjih predstavnikih slovenskih oblasti: pri predsedniku vlade Mihju Marinku, pri predsedniku Slovenskega narodno-osvobodilnega sveta Josipu Vidmarju in pri notranjem ministru Borisu Kraigherju. Marinko in Vidmar na Vovkovo prošnjo za sreča nje sploh nista odgovorila, sprejel ju je samo B. Kraigher. (Dolinar 2001, 244)

so hoteli priti na posvečenje z vlaki, so imeli velike težave, da so lahko kupili vozne karte. Nekateri vlaki sploh niso vozili. V stolno cerkev ni smel noben fotograf. Nobena tiskarna ni hotela natisniti spominskih podob. Predstavnike župnij, ki so se želeli udeležiti slovesnosti, je ustrahovala policija in jim preprečila odhod v Ljubljano. Slovenski notranji minister Boris Kraigher in oblasti so videli, da so jih v Beogradu ignorirali in so se mimo njih dogovorili s Svetim sedežem. Ker je bilo posvečenje dogovorjeno na meddržavni ravni, tega niso mogli preprečiti. Zato pa so se maščevali zelo izvirno: med škofovskim posvečenjem so v stolnico vrgli bombe s solzivcem. Nekaj ljudi se je v strahu razbežalo, večina pa je vztrajala. Po posvečenju so stolnico obkrožili različni provokatorji. Ko so se škofje in majhna skupina gostov po posvečenju zbrali v škofijski palači na skromno pogostitev, je zmanjkalo elektrike. Ker slovenske oblasti posvečenja niso mogle preprečiti, so A. Vovku izvrševanje škofovske službe zelo otežile in mu na različne načine kazale svoje sovraštvo in hkrati sovraštvo do Svetega sedeža, ki ga je imenoval na to mesto. (Merlak 2002, 71–72)

Iz dokumentov, ki jih je zbral C. Gallagher, je bilo nagajanje ob škofovskem posvečenju v ljubljanski stolnici namenjeno tudi mons. Hurleyju. S svojim ravnanjem in odnosom do oblasti v Beogradu si je ustvaril nasprotnike. Oblasti je posebej jezil njegov odnos do zagrebškega nadškofa mons. A. Stepinca in do ravnanja med sodnim postopkom proti njemu v Zagrebu. Nadškof Stepinac je bil obsojen 11. oktobra 1946. Mednarodna reakcija katoliške skupnosti je bila hitra in zelo široka. Pri tem je imel pomembne zasluge prav mons. Hurley. Dosegel je, da so bili iz katoliške Cerkve izobčeni vsi katoličani, ki so sodelovali v montiranem sodnem procesu. Manifestativno in z vso mogočo javno odmevnostjo je podelil poseben blagoslov materi obsojenega nadškofa Stepinca ob njeni 75-letnici. Jugoslovanske oblasti so na ravnanje mons. Hurleyja začele odgovarjati z različnimi oblikami ustrahovanja, denimo z napadi v tisku, s fizičnimi grožnjama, z omejitvami njegovega dela in z nadziranjem nunciature, tudi z motenjem cerkvenih slovesnosti, ki jih je vodil; o vsem tem je ameriškemu zunanjemu ministrstvu redno poročal ameriški vicekonzul v Zagrebu, Theodore J. Hohenthal. (Gallagher 2008, 174) Informacije mu je posredoval mons. Hurley. Poseben vir napetosti v odnosu do državnih oblasti so bila prav imenovanja novih škofov, ki jih je mons. Hurley izvedel ob polnem ignoriranju oblasti.

Iz pričevanja mons. Maksimilijana Držečnika so razvidne še dodatne okoliščine imenovanja pomožnih škofov za Ljubljano in za Maribor. Ko je mons. Hurley dne 26. septembra 1946 prišel v Ljubljano in k sebi poklical profesorja Držečnika, je bil Držečnik prepričan, da želi kaj izvedeti o zagrebškem nadškofu mons. Alojziju Stepincu, proti kateremu so prav tiste dni začeli sodni postopek; Držečnik in Stepinac sta bila sošolca v zavodu Germanik v Rimu. Držečnik zapiše: »Pa me je vprašal, če sem pripravljen sprejeti imenovanje za pomožnega škofa. Prosil sem ga, naj da vsaj malo odloga, da bi premislil. Ni potrebno, je odvrnil, ker ste že imenovani: Na imenovanju je datum 15. septembra.« (dr. Maksimilijan Držečnik 1971, 24) Obe buli o imenovanju pomožnih škofov Vovka in Držečnika sta bili izdani dne 15. septembra 1946, na praznik Žalostne Matere Božje, to je, skoraj dva tedna pred Hur-

leyjevim obiskom v Ljubljani in preden sta oba dala soglasje (NŠAL 5, škofijska pisarna, spisi V., fasc. 71; NŠAL 100, KAL, fasc. 372). Očitno pa nobeden od njiju ni vedel, da je papež Pij XII. že podpisal listini o njunem imenovanju. Dne 18. oktobra 1946 je mons. Smith v Ljubljano prinesel tudi odlok o imenovanju prof. Držečnika za naslovnega škofa dobriškega (Doberus, Doberitanus) in za pomožnega škofa v Mariboru. Škofovsko posvečenje je bilo v mariborski stolnici na tretjo adventno nedeljo, dne 15. decembra 1946. Glavni posvečevalec je bil mons. Tomažič, soposvečevalca pa mons. Ujčić in mons. Lach. Navzoč je bil tudi novoposvečeni ljubljanski škof mons. Anton Vovk. (Roter 2003, 26)

Bolehni lavantinski škof mons. Tomažič je imel ob sebi pomožnega škofa dobri dve leti. Ko se je konec junija 1947 škofovo zdravstveno stanje zelo poslabšalo, je po posredovanju upravitelja nunciature mons. Hurleyja prejel poseben blagoslov papeža Pija XII. Prav tako je po Hurleyjevem posredovanju avgusta 1947 papež imenoval škofa Tomažiča zaradi njegovih zaslug pri vodenju škofije in apostolskih administratur za prisednika papeškega prestola in rimskega meščana. (Montanar 2007, 218–219) Konec julija 1947 je v Rim posredoval prošnjo škofa Tomažiča, da bi bil mons. Držečnik imenovan za koadjutorja (NŠAM, pisarna, leto 1947, št. 1333). Lavantinski škof mons. Tomažič je umrl dne 26. februarja 1949. Na dan pogreba, 3. marca, sta se med drugim od njega poslovila tudi beograjski nadškof mons. Ujčić in *regens nuntiaturae* mons. Hurley, poslovilni govor je imel ljubljanski pomožni škof mons. A. Vovk. Še pred Tomažičevo smrtjo pa je *regens nuntiaturae* mons. Hurley poskrbel, da je škofija dobila apostolskega administratorja; dne 16. februarja 1949 je bil za to službo imenovan mons. Držečnik, imenovanje mu je bilo izročeno na Tomažičevem pogrebu dne 3. marca 1949. Uradno je mons. Držečnik upravo škofije prevzel 5. marca 1949. (Roter 2003, 26)

V lavantinskem stolnem kapitlju je bilo poleti 1946 treba urediti vprašanje nosilca časti stolnega prošta. Ker je bila podelitev pridržana Svetemu sedežu, je bilo treba prošnje prek nunciature nasloviti na papeža. Ko je dne 29. julija 1945 umrl apostolski protonotar in stolni prošt v Mariboru, dr. Maksimilijan Vraber, je bil za to mesto izveden razpis; kandidati so se morali prijaviti do 4. julija 1946. (NŠAM, prezid. spisi, P 1, št. 1158/46) Izbran je bil dr. Franc Cukala, do tedaj stolni dekan in generalni vikar.

6. Ureditev cerkvene uprave na Slovenskem

Nove izzive je za vodja beograjske nunciature prineslo vprašanje urejanja cerkvenih razmer na zahodni meji Jugoslavije, potem ko je bila 10. februarja 1947 po pogajanjih v Parizu podpisana mirovna pogodba med Jugoslavijo in Italijo. Takrat je reševanje cerkvenih vprašanj na teh ozemljih prevzela beograjska nunciatura. Deli tržaško-koprške škofije in goriške nadškofije, ki so ob koncu vojne prišli pod Jugoslavijo, in del reške škofije, ki je prišel v okvir Slovenije, so bili namreč glede cerkvene uprave več mesecev po koncu vojaških spopadov v negotovosti. Ob nastopu službe v Beogradu je mons. Hurley dobil tudi nalogo, da uredi cerkveno

upravo na Primorskem. Že ob obisku dne 18. julija 1946 je v Ljubljani opozoril na velike potrebe, ki se bodo pokazale, ko bo Primorska vrnjena in bo prišla pod oblast ljubljanskega škofa, kakor je prvotno mislil. Njegova prva misel je bila, da bi prek sto župnij, ki so bile do vojne del nadškofije Gorica, preprosto priključili ljubljanski škofiji. Po pogovorih s škofi in duhovniki je predlagal ustanovitev treh apostolskih administratur. (Vovk 2003, 371)

Še najhitreje je mons. Hurley razrešil vprašanje uprave celotne reške škofije (slovenskega in hrvaškega dela). Dne 1. avgusta 1947 je bil za apostolskega administratorja imenovan župnik v Trnovem, Karel Jamnik, in je to službo opravljal do smrti, umrl je 3. novembra 1949. (Škerl 1981, s. v. »Jamnik Karel«) Kot upravitelj mu je sledil takratni krški škof, mons. Josip Srebrnič; v njegovem času je bila škofija Reka razdeljena na hrvaški in na slovenski del; upravo hrvaškega je leta 1951 prevzel senjsko-modruški škof, mons. Viktor Burić, slovenski del pa je bil 1. aprila 1951 zaupan upravitelju ljubljanske škofije, mons. Antonu Vovku (Kralj 1988, s. v. »Srebrnič Josip«).

Napetosti so nastale zaradi delov goriške nadškofije, ki so prišli pod Jugoslavijo. Nadškofijo je vodil nadškof Carlo Margotti (1934–1951), ki je v očeh komunističnih oblasti v Jugoslaviji veljal za sovražnika in podpiratelja italijanske okupacije. Oblasti so se na vse načine trudile, da bi mu onemogočile stike s slovenskimi duhovniki. Nadškof Margotti je resda izbral svojega vikarja za ozemlja, ki so postala del Ljudske republike Slovenije, vendar pa ga jugoslovanske oblasti niso priznale. Dr. Franca Močnika (1907–2000), župnika v Solkanu – na predlog nadškofa Margotti-ja ga je Sveti sedež imenoval za apostolskega administratorja dela nadškofije, ki je bil pod slovensko oblastjo –, so leta 1947 kar dvakrat vrgli prek meje v Italijo (zadnjič 12. oktobra 1947). Skoraj pol leta pozneje je ta del goriške nadškofije ostal brez cerkvenega predstojnika. Da bi stvari bolje spoznal, je mons. Hurley dneve od 5. do 11. decembra 1947 prebil v Ljubljani in se srečal z dekani slovenskega goriške nadškofije (dan predtem, 4. decembra 1947, je obiskal dr. Toroša v njegovi rezidenci v Poreču in se seznanil z njegovimi pogledi na reševanje cerkvene organizacije v Istri in v Slovenskem Primorju, v Pazinu pa je obiskal dr. Dragutina Nežića). V Ljubljano je na pogovor povabil enajst duhovnikov z Goriškega in se z vsakim srečal individualno. Slovenska tajna služba je intenzivno spremljala vse dogajanje in že imela pripravljene duhovnike, ki naj bi prevzeli naloge apostolskih administratorjev. Le dan po Hurleyjevem odhodu so imeli dolgo zaslišanje škofa A. Vovka, od katerega so želeli izvedeti za načrte nunciature. »Kar sem pričakoval, se je zgodilo. V četrtek popoldne je nuncij odšel, v petek, 12. decembra, je pa poslovala OZNA. Zjutraj je najprvo poklicala v svoje urade na Karlovški cesti Venclja Snoja, ki o nunciju ni vedel drugega povedati kot to, da je bil tu in da je avto prejšnje popoldne odšel. Še isti dan popoldne je bila OZNA pri meni.« (Vovk 2003, 371) Po pogovorih z duhovniki in s škofom A. Vovkom se je mons. Hurley odločil, da je vsakemu za področje njegove dekanije podelil službo generalnih vikarjev *donec aliter provideatur*. Takšno stanje je trajalo do aprila 1948.

Ko se je dne 31. marca 1948 na poti iz Združenih držav mons. Hurley ustavil v Ljubljani, mu je škof mons. A. Vovk ponovno predstavil nujnost reševanja cerkvene ureditve na Primorskem in duhovno škodo, ki nastaja zaradi odlaganja.

»Komaj sem našel toliko časa, da sem ga zvečer 31. marca lepo prosil, naj vendar pospeši imenovanje apostolskega administratorja ali njegovega namestnika za goriško Primorje, ker me duhovščina preveč v tej zadevi nadleguje in bo duhovna škoda, če ostane pokrajina brez glave. Rekel je: »Moram videti, kakšna tozadevna pošta je v Beogradu,« je zapisal škof Vovk. Po vrnitvi v Beograd je, tudi na podlagi navodil, ki jih je dobil iz Rima, sporočil ustrezne rešitve. (173)

Tako je dne 2. aprila 1948 upravo slovenskega dela goriške nadškofije prevzel novi apostolski administrator, dr. Mihael Toroš (1884–1963), do tedaj upravitelj poreško-puljske škofije (Vovk 2003, 371–372; Kralj 2005, 323–336). Imenovanje je prejel že 7. februarja 1948, ko je bil povabljen v Beograd na nunciature. Ker je bil *regens nuntiaturae* mons. Hurley odsoten, ga je sprejel njegov tajnik Bernard Smith in mu izročil dokument o imenovanju. (Čipić - Rehar 2007, 228) Konzistorialna kongregacija je to imenovanje potrdila dne 28. februarja 1948 (Kralj 2007, 49). Dr. Toroš je bil po volji slovenskim oblastem in je bil pripravljen z njimi sodelovati, tudi tako, da jih je redno obveščal o pošti, ki jo je prejemal od vodja nunciature, in oblastem dajal prednost pred posegi papeževega odposlanca.

Dr. Toroš se je dne 11. oktobra 1947 naselil v Poreču in od tam upravljal tudi goriško apostolsko administraturo. Slabe prometne vezi in druge težave pa so mu po letu in pol dale razumeti, da obema nalogama ne bo kos. Na Goriškem je nameraval imenovati posebnega delegata in pomočnika; za to službo je izbral dr. Iva Juvančiča, ki je zanj dobil soglasje slovenske politike, za katero je bil Juvančič sprejemljiv. Vendar dr. Toroš te zamisli ni uresničil (dr. Juvančič se je preselil v Slovenijo in prevzel druge naloge). Zato je upravitelja beograjske nunciature mons. Hurleyja prosil za posredovanje, da bi bil razrešen dela nalog; dne 10. novembra 1949 mu je vodja nunciature v Beogradu sporočil, naj do 1. decembra 1949 izroči poreško-puljsko škofijo v upravo dr. Dragutinu Nežiću v Pazinu. To se je zgodilo dne 30. novembra 1949. Dr. Toroš je ostal v Poreču, saj na Goriškem ni bilo primernega prostora. S podporo frančiškanskega provincialata iz Ljubljane in slovenskih oblasti je bil za njegove urade adaptiran del prostorov frančiškanskega samostana na Kostanjevici, kamor se je dr. Toroš preselil dne 14. julija 1950. (49–50)

Potem ko je že nekaj časa vodil goriško administraturo in kot sad sodelovanja s tajno službo je dr. Toroš prevzel idejo o organiziranju nove škofije na Primorskem, ki bi vključevala vse Slovence ob zahodni slovenski meji. Pri tem ga je podpirala Udba, zlasti njen načelnik za Goriško, podpolkovnik Kamilo Hilbert. Iz dokumentov tajne službe, ki jih je zbrala T. Griesser - Pečar (2007, 257–258), je razvidno, da je akcijo v ozadju vodila Udba, pri tem pa zelo skrbela, da se ne bi izkazalo, kako je za njeno izvedbo delovalo Cirilmetodijsko društvo. *Regens nuntiaturae* v Beogradu je bil o tem obveščen: dr. Toroš je v tem smislu interveniral dvakrat že v letu 1948, vendar ni dobil nobenega odgovora. Ta načrt so mons. Hurleyju omenili tudi zastopniki društva dne 20. junija 1949, ko so bili v Beogradu in mu izročili posebno spomenico, v kateri so izrazili željo, naj »nacionalnemu zedinjenju /.../ sledi tudi cerkveno teritorialno in organizacijsko«. Da bi v prid ustanovitve nove škofije posredoval pri papežu Piju XII., se je dr. Toroš nameraval odpraviti v Vatikan in je v ta namen slovenske oblasti prosil za potno dovoljenje. V vlogi je ponovno pou-

daril svojo lojalnost do novih oblasti in delo, ki ga je opravljalo duhovniško društvo. Oblast je ustanovitev škofije podpirala, ker se je želela s tem rešiti dveh nasprotnikov, upraviteljev Karla Jamnika in dr. Dragutina Nežića. Prvi škof naj bi postal zaupnik slovenskih oblasti, dr. Toroš.

Ostalo je še odprto vprašanje delov združene tržaško-kopske škofije, ki so prišli pod Slovenijo. Takrat je škofijo vodil mons. Antonio Santin (1933–1938: reški škof, 1938–1975: tržaško-kopski škof), ki je bil pri slovenskih oblasteh tudi slabo zapisan zaradi svojega medvojnega delovanja in odnosa do partizanskega gibanja. Po načrtu škofa A. Santina naj bi slovenski del škofije prevzel dr. Jakob Ukmar, dne 22. maja 1947 ga je Sveti sedež imenoval za administratorja tržaško-kopske škofije v Jugoslaviji (Kralj 2007, 49), čeprav imenovanje ni bilo objavljeno. Službo naj bi namreč nastopil šele 15. septembra 1947, ko bi stopile v veljavo mirovne pogodbe. Vendar dr. Ukmar svoje službe ni nikoli opravljal zaradi dogodkov v istrskem kraju Lanišče avgusta 1947, kamor je šel kot namestnik škofa Santina birmovat. (Simčič 2006, 135) Sveti sedež je zato imenoval za apostolskega administratorja za jugoslovanski del tržaško-kopske škofije dr. Franca Močnika, ki pa je naloge opravljal le kratek čas – do izгона iz Jugoslavije v začetku oktobra 1947. Dr. Močnik je bil že drugi administrator, ki je bil onemogočen pri svojem delu. Zato je dne 21. novembra 1947 mons. Hurley izročil ta del tržaško-kopske škofije kot apostolsko administraturo dr. Dragutinu Nežiću (1908–1995), takrat spiritualu v zagrebškem bogoslovnem semenišču, ko sta se srečala v Zagrebu; dr. Nežić je za svoj sedež izbral Pazin.⁹ Za rednega apostolskega administratorja tega dela tržaško-kopske škofije v Jugoslaviji je konzistorialna kongregacija imenovala dr. Nežića dne 28. februarja 1948. (Vogrin 2007, 19) Službo upravitelja slovenskega dela tržaško-kopske škofije je opravljal do 1. aprila 1951, ko mu je sledil mons. Anton Vovk.

7. Izredni koraki, ki jih je storil vodja nunciature

Poleg rednih nalog, ki jih je kot posrednik med škofijami na Slovenskem in rimskimi uradi (posredovanje vlog, poročil, prošenj) opravljal mons. Hurley, so škofje ob nekaterih priložnostih prosili za njegovo posebno posredovanje. To so bile izredne zadeve, pri katerih so škofje, ki niso imeli vpliva na pravosodne in politične odločitve, upali, da bo njegova neposredna intervencija pri oblasteh v Beogradu ali posredno prek uradov Svetega sedeža pomagala pri ugodnem razpletu.

Decembra 1945 sta bila v Ljubljani na smrt obsojena katoliška duhovnika Franc Cerkovnik (roj. 1903, župnik v Šentjerneju) in Peter Križaj (roj. 1913, med vojno kaplan pri domobrancih). Ko so slovenske oblasti zavrnilo prošnjo za njuno pomilostitev in je bila konec februarja 1946 obsodba na smrt potrjena, je ljubljanski škofijski ordinariat prosil mons. Hurleyja, da je posredoval pri oblasteh v Beogradu. V resnici je tudi posredoval, toda njegova prošnja je bila zavrnjena. Oba du-

⁹ Dr. Dragutin Nežić je škofovsko posvečenje prejel dne 23. julija 1950 v Pazinu. Ko je dobil leta 1949 kot administrator v upravo še poreško-puljsko škofijo, je bila pod njegovo škofovsko oblastjo vsa Istra. Od leta 1960 do leta 1995 je bil poreško-puljski škof. (Dolinar 2001, 247)

hovnika sta bila ubita. Franc Cerkovnik je bil dne 20. marca 1946 ustreljen v Ljubljani, Peter Križaj pa istega dne obešen. (Griesser - Pečar 2005, 7; 103; 109–118; 129; 134)

Duhovnik Leopold Klančar (roj. 1911 – umrl leta 1970), med vojno kaplan v Trebnjem, je bil prav tako septembra 1946 obsojen na smrt. Ljubljanski škofijski ordinariat je prosil mons. Hurleyja, da je posredoval. Klančar je bil pomiloščen in obsojen na dvajset let zopora s prisilnim delom; zaprt je bil osem let. Posredovanje mons. Hurleyja je bilo uspešno. (1997, 106; 2005, 301–306)

Spomladi 1947 so slovenske oblasti načrtovale odvzem državljanstva vsem, ki so deželo zapustili po končani vojni in so od tedaj živeli zunaj državnih meja. Med njimi je v tujino odšlo tudi 223 duhovnikov, od tega 160 škofijskih in 63 redovnih. Vrnilo se jih je 9. Vodstvo Cerkve na Slovenskem je bilo prepričano, da je velik del duhovnikov odšel v tujino zaradi panike, ki je zavladala v prvih dneh maja 1945 in da niso storili ničesar, zaradi česar bi morali pred sodišče. Prosili so mons. Hurleyja, naj prek ustreznih služb Svetega sedeža povabi slovenske duhovnike v tujini, da se vrnejo domov in prevzamejo pastoralno delo na župnijah, ki so bile brez oskrbe. Akcija ni imela uspeha, saj duhovniki novim oblastem niso zaupali.

Nova priložnost za posredovanje na najvišji ravni se je ponudila junija 1949. Dne 28. junija je bil primorski duhovnik Jožko Kragelj na »tolminskem procesu« obsojen na smrt z ustrelitvijo. Vrhovno sodišče je dne 10. avgusta 1949 potrdilo sodbo prvostopenjskega sodišča. (2007, 258–259) Mons. Hurley je zanj interveniral po dveh poteh – kot diplomat s posebnim statusom in prek dr. Mihaela Toroša, ki je bil Kragljev cerkveni predstojnik in hkrati v dobrih odnosih z oblastmi. Kakor je ugotovila T. Griesser - Pečar, je vodja nunciature mons. Hurley dr. Torošu naročil, naj pri slovenski vladi posreduje že 20. julija 1949, ko sta se srečala na Bledu. Ob isti priložnosti naj vladi sporoči: »Apostolska Stolica zasleduje točasno politiko prilagoditve Vladi Slovenije.« (2005, 258) Ko je 29. julija 1949 s tem namenom dr. Toroš želel obiskati predsednika vlade Miha Marinka, ga je zaradi njegove odsotnosti sprejel eden od uradnikov; pri tem se je pokazalo, da je Udba že dobila vest o Hurleyjevem naročilu. Dr. Toroš je dal vedeti, da prihaja kot poštar, »ki se mora do neke mere podrediti nunciju, čeprav je slednji tujec, imperialist in sovražnik FLRJ. Sicer pa da Hurley ni nuncij, temveč samo Regent beograjske nunciature, t.j. upravitelj vatikanske nunciature v Beogradu.«¹⁰ Toroš naj bi posredoval, ker je bil pri vladi dobro zapisan. Mons. Hurley je dal vedeti, da je Sveti sedež zaskrbljen zaradi težav, ki so jih oblasti povzročale Cerkvi v Sloveniji (prepovedano zbiranje prostovoljnih prispevkov, številni montirani sodni postopki in drastično kaznovanje duhovnikov), predvsem pa ga je poleti 1949 vznemirila obsodba treh duhovnikov (Alfonza Jarca, Jožka Kraglja in Viljema Savellija) na smrt.

»Bal se je, da so bile smrtne kazni že izvršene in da bo s tem »otežkočena politika zmernosti, ki jo je vodila do sedaj sv. Stolica«. Vendar takrat sodbe

¹⁰ Poročila o Toroševih pogovorih s predstavniki oblasti hrani Arhiv Slovenije, AS III, I10017985–6; I10017925; I10017897 (2007, 259). Informacije o njegovem posredovanju vsebuje tudi poročilo, ki ga je Toroš poslal državnemu tajništvu pri Svetem sedežu dne 15. maja 1950 (AS III, I10017103–04).

še niso bile izvršene. Uradni datum smrti Savellija in Jarca je bil 10. avgust 1949, vendar danes vemo, da je bil takrat justificiran samo Savelli. Jarc je živel še leta potem v t. i. zaprtem območju. Točen datum njegove smrti je še neznan.« (2007, 259)

Da si je dr. Toroš tudi sam prizadeval za rešitev duhovnika J. Kraglja, ker bi si s tem pridobil večji ugled med primorsko duhovščino, je razvidno iz raznih poročil, ki so jih o njem zapisali delavci Udbe. Po enem od teh poročil naj bi izjavil:

»Med duhovščino bom napravil vse, da bom jaz izpadel kot rešitelj Kraglja, ne pa nuncij fašist. Jaz kot borec za pravo pošteno sodelovanje s socialistično našo domovino Jugoslavijo, kar ne bom uredil osebno bom z okrožnico, v kateri bom pojasnil, da so vrata oblasti odprta vsakemu poštenemu in zavednemu Slovencu, ne oziraje se, ali je to duhovnik, ali ne in da naj se duhovniki v bodoče ne spuščajo več na pota, ki jih je hodil belogardist Kragelj.« (259)

Če posredovanje mons. Hurleyja za A. Jarca in V. Savellija ni bilo uspešno, pa je bilo uspešno za J. Kraglja. Prezidij Ljudske republike Slovenije ga je dne 8. septembra 1949 pomilostil na dvajset let zapora s prisilnim delom in na pet let izgube državljskih pravic. Ob tem je pisarna Predsedstva vlade Ljudske republike Slovenije vodju nunciature v Beogradu sporočila, da »način intervencije za imenovanja obsojenca žali dostojanstvo naših državnih predstavnikov ter nasprotuje vsem predpisom diplomatske službe«. Mons. Hurleyju so očitali, da je interveniral prek »poštarja«, to pa so slovenske oblasti razumele, da se ne čuti v Jugoslaviji samo kot akreditirani predstavnik države Vatikan, temveč se ima za »poglararja cerkvene hierarhije«. Ker je bil po sodbi slovenskih oblasti Kragelj obsojen kot »sovražnik državnega in družbenega reda« po zakonih, ki veljajo v Jugoslaviji za vse državljane, zato

»smatramo Vašo intervencijo za akt vmešavanja v notranje zadeve Ljudske Republike Slovenije, s čemer so kršena načela, ki jih postavlja Organizacija Združenih narodov. To toliko bolj, ker to svojo, z ničemer opravičeno zahtevo o zaščiti obsojenih (Kragelj, Savelli, Jarc) /.../ postavljate kot predpogoj miru med cerkvijo in državo. »Politika zmernosti«, ki naj bi jo po Vaših trditvah vodila Vaša država do sedaj do Ljudske Republike Slovenije pa po našem mnenju ne bo trpela, če bo Vaša ekscelenca v bodoče upoštevala v Ljudski Republiki Sloveniji razen svojih, tudi interese ljudstva.« (2007, 259–260; 2005, 518–519)

8. Vprašanje duhovniških društev

Ustanavljanje duhovniških društev, to je, neke vrste stanovskih združenj duhovnikov ali sindikatov, ki bodo pod vplivom političnih oblasti in od njih odvisna, je bila

sestavina odnosa komunističnih partij do katoliške Cerkve v vseh državah, v katerih so komunisti prevzeli oblast (Kolar 2008, 231–256). Govor je o društvu, ki ga je njegov dolgoletni funkcionar I. Camplin imenoval »prekunjeno«, »ker je bilo v svoji korenini pokvarjeno, ustanovljeno s slabim namenom« (2003, 62). V Jugoslaviji je bilo prvo takšno društvo ustanovljeno na začetku leta 1948 v Istri; pobudnik je bil duhovnik Božo Milanović. V Sloveniji je društvo, ki se je najprej imenovalo Inicijativni sekretariat duhovnikov članov Osvobodilne fronte, začelo delovati v letu 1948 (prve ideje o ustanovitvi pa so se pokazale že v jeseni 1947 med duhovniki na Primorskem). Novembra 1948 so začeli izdajati list *Bilten*, pri katerem so imeli vodilno besedo duhovniki, ki so bili na slabem glasu in so živeli v napetostih s cerkvenimi oblastmi. O primernosti člankov za objavo v *Biltenu* je odločala posebna komisija v okviru Osvobodilne fronte. *Bilten* je bil znan, da je širil nauk, ki ni bil v skladu z učenjem Cerkve, po svojih napadih na škofe in na osrednje vodstvo Cerkve in po kritiziranju duhovnikov, ki so bili v sodnih postopkih, zato so duhovniki list slabo sprejeli. Dne 12. aprila 1949 je Sveta koncilsko kongregacija *Bilten* prepovedala.¹¹ Duhovnika Jožeta Lampreta in Antona Bajta je suspendirala *a divinis* (AS, dok. Sove, Lm 0141335). Duhovniki, ki so se zbirali ob listu, so imeli nalogo, da pripravijo uradno ustanovitev svojega združenja, ki se je pozneje imenovalo Cirilmetodijsko društvo slovenskih patriotičnih duhovnikov. Uradno je bilo ustanovljeno dne 20. septembra 1949 v Ljubljani in je začelo izdajati svoje glasilo *Nova pot*. Tako delovanje društva kakor izdajanje glasila je denarno podpirala tajna služba. Delovanja društva in njegovih pravil ni odobrila noben slovenski škof, svojo naklonjenost organiziranju društva pa je pokazal dr. Toroš in je dne 29. julija 1949 potrdil društvena pravila. Torošev že od začetka naklonjeni odnos je pripomogel, da so bili prvi koraki za začetek delovanja društva narejeni prav na ozemlju, ki mu je bilo zaupano v upravo. (Čipić - Rehar 2007, 228–229) Dr. Toroš je tudi postal član društva (izstopil je leta 1954) in je dal vsem duhovnikom v administraturi dovoljenje, da se udeležujejo sestankov, ki jih je skliceval pripravljalni odbor. Preostala dva administratorja na Primorskem (K. Jamnik in dr. D. Nežić) sta se od društva distancirala.

Zadnji dve leti bivanja v Beogradu je mons. Hurley budno spremljal vse dogajanje, povezano z nastajanjem duhovniških društev. V njih je videl zametke ustanavljanja narodne Cerkve in s tem največjo grožnjo cerkveni enotnosti. Na pogostnih potovanjih po Hrvaški in po Sloveniji je škofe spodbujal k pozornosti in k učinkovitemu nastopom proti deljenju duhovščine in proti ustvarjanju možnosti za neke vrste hibridno Cerkev, ki bi jo podpirala država. Edina zaveznika škofov morata biti papež in Sveti sedež in ne politične oblasti. »Ustanovitev narodne Cerkve bi zmedla vernike, zlomila enotnost in vzpostavila nadomestno Katoliško cerkev (*ersatz Catholic church*), s čimer bi spodkopali vatikansko cerkveno oblast za bodoče rodove,« Hurleyjevo stališče povzema Gallagher. (2008, 187)

Koncilsko kongregacija je *Bilten* prepovedala dne 12. aprila 1949. Zato je Inicijativni odbor duhovnikov na začetku junija 1949 sklenil, da obišče predstavnika

¹¹ C. R. Gallagher v svoji razpravi posreduje bralcem nekatere netočne podatke o listu in o društvu. Ustanovljeno naj bi bilo v Mariboru, ustanovil naj bi ga »odpadniški duhovnik« (*maverick priest*) Jože Lampret. Društvo naj bi izdajalo tedensko glasilo *Bilten*, katerega urednik naj bi bil J. Lampret. (2008, 187)

Svetega sedeža v Beogradu in mu izroči promemorijo, ki so jo naslovili »Spomenica katoliških duhovnikov – članov OF g. Mons. Harley-u, diplomatskemu zastopniku Vatikanske države«. ¹² Z njo so želeli protestirati proti vmešavanju Svetega sedeža v jugoslovanske notranje zadeve. V spomenici so tudi obsodili vodstvo katoliške Cerkve v Sloveniji in postavili sedem zahtev. Zahtevali so, da Sveti sedež odstavi škofa mons. Gregorija Rožmana z mesta ljubljanskega škofa, ker je narodni izdajalec, ker se je pri begu v tujino pridružil okupatorjem in ker v tujini nastopa proti Jugoslaviji. Zahtevali so, da Sveti sedež imenuje za škofo in upravitelje škofij v Sloveniji duhovnike, ki so uživali zaupanje ljudskih oblasti. Od upraviteljev škofij naj zahteva kaznovanje duhovnikov, ki so se pregrešili proti novi oblasti. V spomenici so zahtevali odpravo kazni proti Jožetu Lampretu in preklic prepovedi *Biltena*. Zahtevali so tudi nadzor nad delovanjem radia Vatikan, ki je po njihovem mnenju o Jugoslaviji širil laži. Od mons. Hurleyja pa so zahtevali, da jih podpre pri njihovem delu. (Bilten 1949a)

Delegacijo je sestavljalo pet duhovnikov: Anton Bajt (predsednik društva), Stan-ko Pavlič, Janko Rojh, urednik *Biltena* Viktor Merc in tajnik verske komisije, Jože Lampret. Mons. Hurley je pokazal osebno in veliko nepopustljivost – to je bil njegov temeljni pristop, ko se je dogovarjal z oblastmi (tako je bilo že pri njegovem delu v Indiji in na Japonskem) – tudi v odnosu do jugoslovanskih oblasti. Odločil se je za posebno metodo (*brilliant move*), s katero je želel razbiti skupno moč skupine. Delegacije ni hotel sprejeti kot celoto, temveč jih je sprejemal posamično, po vrstnem redu, kakor so se podpisali na spomenico. Vsakemu je dal vedeti, da ga je sprejel kot katoliškega duhovnika in ne kot predstavnika stanovsko-političnega združenja. Kakor je razvidno iz poročila o obisku, ki so ga objavili v *Biltenu*, mons. Hurley spomenice ni hotel sprejeti. Prav v boju proti duhovniškemu društvom je mons. Hurley videl svojo zgodovinsko nalogo. Zato je nastopil tako ostro in nepopustljivo. Pri tem je računal na podporo svojih predstojnikov v Vatikanu. V pogovoru z vsakim je poudaril, da je bila Cerkev v Jugoslaviji preganjana, da je policija nadzorovala življenje škofov in duhovnikov in da je v državi vladal strogi enopartijski režim. Očital jim je, da je sestanke duhovnikov, ki so bili simpatizerji Oslobojilne fronte, vodila tajna služba (Udba), da so bolj spoštovali politične kakor cerkvene predstojnike, in drugo. Vsakega je vprašal, ali je član komunistične partije. Več pozornosti je namenil J. Lampretu.

»Hurleyev pogovor z Lampretom je kazal njegova močna sumničenja. Verjel je, da je bil Lampret popolnoma v službi države, da je bil kolovodja duhovniškega združenja in da je bil po vsej verjetnosti komunist. Ko je v Vatikan sporočil svojo obsodbo Lampreta, je Hurley še naprej enačil vero in hrvaški nacionalizem. »Lampret ni dober in bi moral biti izobčen že pred

¹² Spomenica izstopa zaradi nekaterih dejstev. Regenta nunciature ves čas imenuje Harley (podobno je to najti v zapisih slovenskih policijskih organov). Na njegovo službo so gledali kot na službo predstavnika države Vatikan in ne papeža kot vrhovnega predstojnika katoliške Cerkve. Kakor je rečeno v uvodu spomenice, je bila ta spomenica pripravljena v imenu 283 »slovenskih katoliških duhovnikov – članov OF« in na temelju sklepa »seje Iniciativnega sekretariata duhovnikov – članov OF pri Izvršnem odboru Oslobojilne fronte Slovenije«.

dvema letoma,« je pisal Domenicu Tardiniju, »on je izdajalec svoje vere in svojega naroda«. V juliju in avgustu (1949) je duhovniško združenje imelo srečanja po vsej Sloveniji, da so protestirali proti Hurleyevemu ravnanju in da so javno predstavljali svoje zahteve.« (Gallagher 2008, 188)

Po svoji aroganci in z zahtevami je do nuncijskega Hurleyja izstopal Viktor Merc, kateremu je upravitelj nunciature ob koncu pogovora pokazal vrata (Vovk 2003, 297).¹³

Daljšo poročilo o obisku, ki so ga nato objavili v svojem glasilu *Bilten*, so končali z zagotovilom, da bodo nadaljevali svoje delo in da bodo ustanovili svoje lastno društvo (Bilten 1949b). Iz poročila, ki ga je mons. A. Vovk pripravil januarja 1947, še izvemo, da je mons. Hurley duhovnike vprašal: »Koliko članov imate s srcem?« Obiskovalci so molčali.¹⁴ Drugače je pa Sveti sedež vztrajal pri svojih ukrepih, zato je na začetku decembra 1949 koncilski kongregacija zagrozila A. Bajtu, J. Lampretu in V. Mercu z izobčenjem, če ne bodo prenehali objavljati prispevkov v *Biltenu*. Ker niso sprejeli pogojev, so bili vsi trije maja 1950 tudi dejansko izobčeni. Tudi zaradi manjšanja napetosti in zaradi začetka novega obdobja delovanja je po uradni ustanovitvi Cirilmetodijskega društva dne 20. septembra 1949 začela izhajati revija *Nova pot*, ki je nadomestila razvpiti *Bilten*. Neurejenega pravnega položaja treh izobčenih duhovnikov voditelju nunciature mons. Hurleyju ni uspelo spremeniti, saj je poleti 1950 končal službovanje v Beogradu; zadeva je ostala v reševanje odpravniku poslov apostolskega nuncijskega, mons. Silviu Oddiju.

Ob vstopu v leto 1951 se je med slovenskimi duhovniki, predvsem člani duhovniškega društva, veliko govorilo o začetkih pogovorov za sklenitev konkordata med Jugoslavijo in Svetim sedežem. Glavno oviro, da pogovorov ni bilo že prej, je društvo videlo v mons. Hurleyju. Ko je Hurley odšel, so to razumeli kot zmago društva in odstranitev temeljne ovire. Kmalu naj bi odšel tudi odpravnik poslov, mons. Silvio Oddi, v Beograd pa naj bi se vrnil mons. Pietro Sigismondi. (200)

9. Vprašanje bogoslovcev in teoloških šol

Do začetka druge svetovne vojne in deloma še med njo so v Jugoslaviji delovale tri teološke fakultete kot članice javnih univerz – katoliška v Ljubljani in v Zagrebu, pravoslavna v Beogradu. Poleg teh treh so obstajale še nekatere škofijske in redovne teološke šole, ki niso bile del javnega izobraževalnega sistema. Po končani vojni se je začel načrtjen postopek za izločitev Cerkve iz sistema izobraževanja in

¹³ Po Vovkovih zapisih se je notranji minister Boris Kraigher zgražal nad takšnim ravnanjem, ki naj bi bilo podobno ravnanju fevdalca, ne pa diplomata ali duhovnika. Če bi bil to storil kateri drug diplomat, tako Kraigher, bi ga bili izgnali, pri nunciju pa so molčali.

¹⁴ To je razvidno iz poročila, ki ga je škof mons. A. Vovk pripravil januarja 1957 in ga poslal svojemu rimskemu delegatu A. Prešernu (Benedik 2005, 396). V delu poročila, v katerem je poročal o duhovniškem združenju, je zapisal, da v ljubljanski škofiji noben duhovnik ni bil član društva s srcem, in dodal: »Z apostolskim nuncijem Hurleyem sva se menila, kaj bi bilo, če bi bile na vse člane CMD poklicane cerkvene kazni. Za ljubljansko škofijo sem mu mogel zatrditi, da bi se vsi duhovniki pokoravali. Še sedaj mirno zatrdim, da bi nepokorneže iz ljubljanske škofije prav lahko preštel na prste ene same roke.«

njenega izrivanje na rob. Postopoma je prevladalo načelo, da Cerkev sme ustanavljati samo šole za pripravo duhovnikov oziroma za izobraževanje duhovniških kandidatov. Tako je določala ustava iz leta 1946. Leta 1949 so bile teološke fakultete izključene iz univerz. Leta 1952 so bile teološke fakultete izključene iz sistema javnega šolstva in so postale zasebne izobraževalne ustanove katoliške Cerkve, nad katerimi so imele nadzor verske komisije. Pravni položaj teoloških šol je narokoval pravni in socialni položaj študentov teologije.

Glede na ohranjeno dokumentacijo je moral mons. Hurley že v letu 1946 reševati dvoje vprašanj o položaju bogoslovcev, ki jih je nanj naslovil ljubljanski generalni vikar mons. Anton Vovk. Pri Kongregaciji za semenišča in univerzitetni študij je posredoval za prehod bogoslovca iz redovne skupnosti med škofijske bogoslovce. Sredi oktobra 1946 pa je papežu Piju XII. izročil prošnjo A. Vovka za dispenzo, »da bi smel bogoslovce posvetiti pred odslužitvijo vojaškega roka. Vovk v dopisu meni, da bodo duhovniki v vojski lažje obvarovali svoj poklic kot bogoslovci, ki so bili pri vojaki izpostavljeni vsem mogočim pritiskom«. (Dolinar 2001, 242)

Mons. Hurley je ves čas delovanja v Jugoslaviji posvečal veliko skrbi obnavljanju katoliškega šolstva, pri tem pa so mu bile v ključno pomoč izkušnje, ki jih je o pomenu katoliškega šolstva imel iz svoje lastne države. Posebej sta mu bili pri srcu veliko in malo semenišče. Ker so bila poslopja, v katerih so delovale te ustanove, po uveljavitvi nove oblasti zasedena – vanje so najprej naselili vojsko –, ni bilo nobene možnosti, da bi delovala. Po pričevanju Stanislava Leniča je Hurley večkrat interveniral pri zvezni in pri slovenski vladi, da bi poslopja vrnil, vendar mu na njegove posege niso niti odgovarjali. (Griesser - Pečar 1997, 106)

Po spomilih škofijskega tajnika Stanislava Leniča so za pomoč papeškega predstavnika v Beogradu prosili tudi spomladi 1947, ko je bila v Sloveniji v teku obširna kampanja proti še redkim zasebnim študentskim domovom, ki niso bili v državnih rokah. Redno so se objavljali časopisni članki, ki so zahtevali zaprtje »črnih internatov«. Škofija Ljubljana je v zasilnih prostorih imela še okoli štirideset gojencev nekdanjega malega semenišča. Ker je grozilo, da bodo oblasti zatrle ustanovo, so prosili mons. Hurleyja za posredovanje, ki pa ni bilo uspešno. Začasno malo semenišče je bilo zaprto in škofija je bila za dobro desetletje brez te ustanove.

Dobre povezave z ameriškimi oblastmi in poznanstva z ameriškimi škofi so mons. Hurleyju pomagala, da je lahko za Cerkev na Slovenskem prispeval še kako drugače. Že v letu 1946 je organiziral zbiranje materialne pomoči v hrani in v obleki. Organizator zbiranje je bila ustanova ameriških škofov »War Relief Services of the National Catholic Conference« s sedežem v New Yorku. Pomoč je prihajala na naslov ljubljanskega generalnega vikarja A. Vovka. Vendar so oblasti na pošiljko predpisale izredno visoke dajatve, to pa je postavilo pod vprašaj smiselnost sprejemanja takšne oblike pomoči. A. Vovk se je mons. Hurleyju zahvalil za posredovanje prve pošiljke dne 3. septembra 1946. (Dolinar 2001, 245–246)

10. Delovanje Udbe proti voditelju nunciature

Glede na vlogo, ki jo je v zahodnem svetu nova jugoslovanska oblast pripisovala Svetemu sedežu in papežu Piju XII. osebno, zlasti zaradi njegovega ravnanja med drugo svetovno vojno in zaradi obsodbe komunizma, je bil njegov predstavnik v Beogradu deležen velike »pozornosti«¹ tajnih služb. Budno so pazili na to, kdo se je oglašal pri njem. Redno so izvajali nadzor pošte, ki jo je dobival iz raznih delov države. Vsak njegov obisk po škofijah je škofom prinesel nove težke ure, ko so jih agenti OZNE zasliševali o obiskih in pogovorih z vodjem nunciature. Med obtožbami, ki so jih izrekli duhovnikom in jih nato tudi zapirali, so bili pogovori z mons. Hurleyjem in vzdrževanje stikov z zastopnikom Vatikana. Mogoče je reči, da so bile slovenske oblasti do Hurleyjevega ravnanja posebej pozorne, da so budno pazile na vsak njegov korak in hkrati brez upoštevanja temeljnih pravil ravnanja. To so pokazale že ob prihodu mons. Hurleyja v Slovenijo in nato vedno znova. Dne 12. decembra 1947 je v enem od zaslišanj, ko je njegov zasliševalec Milan Venišnik Savinc škofu A. Vovku očital, da ne želi sodelovati z oblastmi in da samo slabša položaj Cerkve v Sloveniji, Vovk rekel:

»Lahko ponovno povem, da je te dni nuncij zopet povedal, da je vlada v Ljubljani tista, ki niti vljudnostnih odnosov s Cerkvijo noče, ko mu pri prvem obisku Ljubljane predsednik vlade Kidrič niti vizitke ni vrnil, dočim je nuncij hitel, da mu jo je takoj po prihodu poslal. V Zagrebu je bila ta vljudnost v redu izmenjana.« (2003, 372)

Zadnje dni marca 1948 se je po krajšem zdravljenju in obisku na Floridi, kjer se je srečal z novim pomožnim škofom, mons. Thomasom Josephom McDonoughom (pomožni škof 1947–1957), prek Ljubljane vračal v Beograd. Ker mu je uspelo, da je škofijo zapustil neopazno, so bile demonstracije proti njemu 1. aprila zastoj. Skupine, ki so ponoči hodile po mestu in okoli škofijske palače, so vpile: »Dol z reakcijo! Dol s papeškimi podrepniki! Dol z vatikansko reakcijo! Dol z Vovkom!« Demonstracije so ponovili še naslednji dan zvečer, 2. aprila, vendar so opazili, da nunciija ni več. (173–174; 407) Za škofa mons. A. Vovka pa je nuncijev obisk prinesel novo vrsto nočnih zaslišanj in groženj.

Na različne načine je tajna policija pomožnega škofa A. Vovka skušala prisiliti, da bi jim poročal o svojih pogovorih z vodjem nunciature. Med drugim so ga dolžili, da je na nunciature pošiljal poročila o stanju Cerkve na Slovenskem, ki jih je nato objavljial radio Vatikan, in s tem črnil jugoslovansko državo. Značilnosti njihovega ravnanja kaže nočno zaslišanje Vovka dne 4. avgusta 1949. Trajalo je od 20.00 do 24.00.

»Ozna: Vi bi nam lahko naredili uslugo in bi se izkazali!

Vovk: V čem neki?

Ozna: Kadar pride nuncij, vzemite njegovo aktovko in jo nam prinesite!

Vovk: Tega ne bom nikdar naredil!

Ozna: Saj vemo, da je jako nezaupljiv, pa nam pomagajte, da jo dobimo mi sami.

Predhodno nam boste razkazali sobo, kjer biva, kadar je pri vas. Potem bo to naša zadeva, da ponoči pridemo v njegovo sobo.

Vovk: To je pa naravnost podlost, nesramnost brez primere! Za kaj takega nisem nikdar in nikjer in za nikogar na razpolago!

Ozna: Ali pa bi skrili enega naših organov za kakšno zaveso, da bo slišal, kaj vi dva z nuncijem govorita?

Vovk: Pri nas nimamo takih zaves! In o tem sploh ne govorim!

Ozna: Zavežite se vsaj to, da nas boste vedno takoj obvestili, kadar nuncij pride!

Vovk: Se ne obvežem. Diplomati imajo svoje pravice kretanja in jaz se v to ne vtikam. Imenujem pa vso to stvar, ki ste jo sedaj izrekli, tako podlo in grdo, da me je sram sploh o njej govoriti!

Ozna: Vas pa tudi resno opominjamo, da o tem nikjer ne črhnete besede. Sicer ...!« (445)

Razumljivo, da slovenskim in jugoslovanskim oblastem ni bilo po volji, če so škofje imeli stike z mons. Hurleyjem in z nunciaturou. Znova in znova so jim to prepovedovali in grozili s sankcijami. Hkrati so ob raznih priložnostih zatrjevali, da bodo o svojem ravnanju sami obveščali nunciaturou, s tem pa so hoteli zanikati potrebnost, da bi to delali škofje.

11. Ravnanje slovenskih škofov ob Hurleyjevi smrti

Škof St. Augustina, Florida, nadškof Joseph Patrick Hurley, je umrl dne 30. oktobra 1967. Novico o njegovi smrti so objavili škofijski listi in rajnega priporočili v molitveni spomin. (Okrožnice 1967, 87) Slovenski škofje so Hurleyjevo delo zelo cenili. Pomenil jim je vez s papežem in močno oporo pri odnosih z oblastmi. Škofje so vedeli, da jim je v oporo in da so se lahko obrnili nanj, ko so potrebovali nasvet, kako ravnati v nekem določenem trenutku. Zanj so se zanimali tudi po njegovem odhodu iz Jugoslavije. Mons. Hurley je ohranjal stike s slovenskimi cerkvenimi ustanovami tudi po vrnitvi na Florido. »Pokojni nadškof je bil velik prijatelj in dobitnik slovenskih katoličanov. /.../ Tudi pozneje je ostal s slovenskimi škofi v zvezi in je ohranil veliko spoštovanje do jugoslovanskih škofov in katoličanov. Rad je poudarjal, da so bila njegova duhovniška leta najlepša v Jugoslaviji,« je zapisal list Slovencev v Kanadi, *Božja beseda* (Velik prijatelj 1968, 20). V zgodovino se je zapisal kot podpiratelj takrat nastajajočega slovenskega papeškega zavoda v Rimu. Dne 21. novembra 1959 je v Clevelandu, Ohio, v tamkajšnji stolnici opravil pogrebne molitve za tam umrlega ljubljanskega škofa mons. Gregorija Rožmana; za ta namen je prišel iz Washingtona, District of Columbia, kjer se je dan predtem udeležil posvetitve nove bazilike Marijinega brezmadežnega spočetja. (Kolarič 1977, 682) Svojo bližino slovenski skupnosti in pohvalo rajnemu škofu Rožmanu je nadškof mons. Hurley izrazil v posebni sožalni brzojavki župniku mons. J. Omanu; brzojavko je podpisal tudi nadškofov generalni vikar, mons. John P. McNulty (696).

Med stalnimi očitki, ki so jih oblasti izrekale ob zasliševanjih duhovnikov in škofov, je bilo, da so ravnali po navodilih Vatikana, da so se za vsako malenkost posvetovali z upraviteljem nunciature v Beogradu in da pri sprejemanju odločitev niso imeli nobene osebne samostojnosti. Med zaslišanji je S. Lenič na to odgovarjal: »Da bi nam nuncij dal kaka posebna navodila iz Vatikana, nisem nikdar slišal. Zanimal se je za vse naše življenje, bil vedno na tekočem glede pisanja v časopisih. Mi smo nanj gledali kot na človeka, ki predstavlja in zastopa Cerkev pri centralni vladi in tam lahko posreduje.« (Griesser - Pečar 1997, 179)

12. Sklep

Mons. Hurley je bil poslan k jugoslovanskim oblastem in k voditeljem Cerkve v državi. Zato je imel stike predvsem z njimi, manj pa s člani cerkvenih občestev. To tudi ni bilo lahko, čeprav je bil veliko na poti in se je želel s stvarmi seznanjati na samem kraju. Slovenski škofje so zelo cenili njegovo delo in navzočnost. Bil jim je v pomoč, ko so urejali svoje odnose z nestrpnimi državnimi oblastmi. Nanj so se obračali po nasvete, ko so morali reševati vprašanja, povezana z delovanjem cerkvenih ustanov. V njem so videli zaveznika, ki je s svojimi sredstvi lahko pomagal, da so se urejale stvari, ki jih njim samim ne bi uspelo rešiti. Slovenska politika in zlasti tajna služba sta bili zelo zainteresirani za delovanje papeževega predstavnika. Ko so v dolgih nočnih zasliševanjih mučili voditelja ljubljanske škofije, mons. Antona Vovka, so ga redno zasliševali o njegovih stikih z vodjem nunciature in v zvezi z njegovimi potovanji. Njegovo delovanje zaradi nepopustljivosti stališč in zaradi brezpogojne podpore škofom slovenskim političnim oblastem ni bilo po volji. Zato so se zelo trudile, da bi ga onemogočile. Ko je bil odpoklican, so to razumele kot zmago svojih stališč in kot učinkovitost svoje diplomacije. Njegov odhod in nato ukinitvev diplomatskih odnosov s Svetim sedežem sta odprla novo poglavje v ravnanju škofov, ki so bili prepuščeni sami sebi in samovolji diktatorskega režima.

Kratice

AP – Annuario Pontificio.

AS – Arhiv Republike Slovenije.

Bilten – *Bilten iniciativnega sekretariata duhovnikov članov OF pri IOOF Slovenije.*

KAL – Kapiteljski arhiv Ljubljana.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor.

Okrožnice – Okrožnice ljubljanske škofije/Nadškofijskega ordinariata Ljubljana.

Reference

Viri

Annuario Pontificio. 1952. Città del Vaticano: Tipografia poliglotta Vaticana.

AS, dok. Sove, Lm 0141335.

A final farewell. 2005. *The Florida Catholic*, 25. november, A10.

Bilten. 1949a. Spomenica katoliških duhovnikov – članov OF g. Mons. Harley-u diplomatskem zastopniku Vatikanske države. 15. julij.

---. 1949b. Delegacija slov. kat. duhovnikov članov OF pri zastopniku vatikanske države. 15. julij.

Velik prijatelj Slovencev je umrl. 1968. *Božja beseda* (Toronto), št. 19, 20.

Dr. Maksimilijan Držečnik – človek in škof. 1971. *Družina*, št. 24–25, 24.

Mary's Shrine. 1995. *National Shrine of the Immaculate Conception, Washington, D.C.* Fall/Winter, 4.

NŠAL 5, Škofijska pisarna, spisi V, fasc. 135 [Nuntiatūra apostolica].

---, **Škofijska pisarna, spisi V, fasc. 71** [stolni kapitelj].

NŠAL 100, KAL, fasc. 372.

NŠAM, Pisarna, leto 1947, št. 1333.

NŠAM, Prezid. spisi, P 1, št. 1158/46.

Okrožnica (Ljubljana: Nadškofijski ordinariat). 1946, št. 2 (31. januar), 1.

---. 1967, 87: Nadškof Joseph Patrick Hurley umrl.

Slovenski poročevalc. 1947. 7. avgust, 1: Od cerkvenih poglavarjev in duhovnikov ne zahtevamo drugega kot lojalnost do države..

Literatura

Ambrožič, Matjaž. 2006. Prvi stiki med Jugoslavijo in Svetim sedežem. *Bogoslavni vestnik* 66, št. 2:261–291.

Benedik, Marko. 2005. P. Anton Prešeren – delegat škofa Antona Vovka. V: *Vovkov simpozij v Rimu*, 385–404. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.

Benigar, Aleksa. 1993. *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal.* Zagreb: Glas koncila.

Brunelli, Lucio. 1995. *Il tenero mastino di Dio: Memorie del Cardinale Silvio Oddi.* Rim: Progetti Museali Editore.

Camplin, Ivan. 2003. *Mojih 90 let.* Murska Sobota: Stopinje.

Ceglar, Ludovik. 1993. *Nadškof Vovk in njegov čas 1900–1963.* Zv. 1. Celovec: Mohorjeva založba.

Čipić - Rehar, Marija. 2007. Odnos Mihaela Toroša do CMD. V: *Torošev simpozij v Rimu*, 227–238. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.

Dolinar, France M. 2001. Katoliška cerkev v Sloveniji in Rim po letu 1945. V: *V prelomnih časih: Rezultati mednarodne raziskave Aufbruch (1995–2000)*, 237–256. Ur. Peter Kvaternik. Ljubljana: Teološka fakulteta.

---. 2005. Imenovanje in posvečenje Antona Vovka za ljubljanskega škofa. V: *Vovkov simpozij v Rimu*, 59–74. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.

Gallagher, Charles R. 2008. *Vatican Secret Diplomacy: Joseph P. Hurley and Pope Pius XII.* New Haven-London: Yale University Press.

Godeša, Bojan. 1996. O spomenici katoliške skupine v Osvobodilni fronti papežu Piju XII. aprila 1943. V: *Grafenauerjev zbornik*, 657–663. Ur. Vincenc Rajšp. Ljubljana: ZRC SAZU.

Griesser - Pečar, Tamara. 1997. *Stanislav Lenič: Življenjepis iz zapora.* Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva družba.

---. 2005. *Cerkev na zatožni klopi.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

---. 2007. Toroš in »ljudska oblast«. V: *Torošev simpozij v Rimu*, 253–265. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.

Kodrič, Smiljana, in Natalija Palac. 1986. Šolske sestre svetega Frančiška Kristusa Kralja: *Zgodovina, poslanstvo, življenje.* Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve pri TEOF.

Kolar, Bogdan. 2008. The priestly patriotic associations in the Eastern European countries. *Bogoslavni vestnik* 68, št. 2:231–256.

Kolarič, Jakob. 1977. *Škof Rožman: Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa.* 3. del. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Kopač, Janez. 1962. Monsignor Oman – zlatomašnik. *Božja beseda* (Toronto), št. 13:16–18.

Kralj, France. 1988. s. v. »Srebrnič Josip«. V: *Pri-morski slovenski biografski leksikon.* Zv. 3. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

---. 2005. Škof Vovk in Cerkev na Primorskem. V: *Vovkov simpozij v Rimu*, 323–336. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.

---. 2007. Toroševa življenjska pot. V: *Torošev simpozij v Rimu*, 47–54. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.

Merlak, Ivan. 2002. *Za Cerkev in narod: Življenjepis božjega služabnika nadškofa Antona Vovka.* Ljubljana: Družina.

- Natalini, Terzo.** 1994. *I diari del Cardinale Ermengildo Pellegrinetti: 1916–1922*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Režek, Mateja.** 2004. Jugoslavija, Vatikan in Katoliška cerkev (1949–1953). V: *Jugoslavija v hladni vojni / Yugoslavia in the Cold War*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Toronto: University of Toronto.
- Roter, Matjaž.** 2003. Življenjska pot škofa Držečnika. V: *Škof Maksimilijan Držečnik (1903–1978): Ob 100-letnici rojstva in 25-letnici smrti*, 9–33. Ur. Stanko Janežič. Maribor: Slomškova založba.
- Sigismondi, Pietro.** B. I. The Hierarchy of the Catholic Church: Current and Historical Information about its Bishops and Dioceses. [Http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bsigi.html](http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bsigi.html) (pridobljeno 15. 4. 2017).
- Simčič, Tomaž.** 2006. Jakob Ukmar in birma v Lanišću leta 1947. V: *Ukmarjev simpozij v Rimu*, 135–146. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.
- Škerl, Lojze.** 1981. s. v. »Jamnik Karel«. V: *Primorski slovenski biografski leksikon*. Zv. 1. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Veraja, Fabijan.** 2014. *Nikola Moscatello, savjetnik jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj stolici. »Uspomene« u svjetlu dokumenata. Doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922–1946)*. Rim: Papinski Hrvatski zavod svetog Jeronima.
- Vogrin, Marjan.** 2007. Slovenski apostolski administratorji tržaško-koprske škofije. V: *Torošev simpozij v Rimu*, 17–30. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.
- Vovk, Anton.** 2003. *V spomin in opomin: Osebni zapisi škofa Antona Vovka od 1945 do 1953*. Ur. Blaž Otrin. Ljubljana: Družina.